

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Ulrika Sandberg

Straffrättslig nödrätt
Försvarlighetsbedömningen i 24 kap. 4 §
BrB

Examensarbete
30 högskolepoäng

Handledare: Per Ole Träskman

Straffrätt

HT 2011

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	3
FÖRKORTNINGAR	4
1 INLEDNING	5
1.1 Introduktion	5
1.2 Syfte och frågeställning	5
1.3 Avgränsningar	6
1.4 Metod och material	6
1.5 Disposition	7
2 BAKGRUND	8
2.1 Nödbestämmelsen i ett sammanhang	8
2.2 Historik fram till dagens utformning	8
3 NÖD ENLIGT 24 KAP. 4 § BRB	10
3.1 Nödparagrafens lydelse	10
3.2 Nödsituationen	10
3.3 Nöd gärningen	13
4 FÖRSVARLIGHETSBEDÖMNINGEN	15
4.1 Allmänt om intresseavvägningen	15
4.2 Faktorer som kan vara av betydelse vid intresseavvägningen	16
4.3 Försvarlighetsbedömningen i några olika typer av brott	18
4.3.1 Trafikbrott	18
4.3.1.1 Analogi till 24 kap. 4 § Brb	22
4.3.2 Jaktbrott och brott med angripande djur	24
4.3.3 Brott inom polisväsendet	26
4.3.4 Brott inom hälso- och sjukvården	28
4.3.4.1 Hypotetiskt samtycke	30
4.3.5 Brott begångna under hot	31
4.3.6 Övriga situationer	32
4.4 Tolkningen av försvarlighetsrekvisitet vad gäller putativ nöd	33

4.5	Nödexcess	35
4.6	Alltid oförsvarliga brott	35
5	AVSLUTANDE DEL	38
5.1	Analys	38
5.1.1	Förhållandet mellan försvarlighets-bedömning och nödsituation	38
5.1.2	Faktorer av betydelse vid intresseavvägningen	40
5.1.3	Ändrad försvarlighetsbedömning?	45
5.2	Avslutande reflektion	47
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	48
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	51

Summary

Necessity is a justification rule in 24th chapter 4 § in the Swedish Penal Code (Sw. brottsbalken). The clause is applicable when a danger threatens life, health, property or another interest that is protected by the legal system. An act committed in an emergency is seen as a crime only if it, with regard to the nature of the danger, the damage that is caused and the other circumstances, is unjustified. The paper aims at examining this assessment of justification and review what factors the courts have taken note of in the balance.

To sum up, the factors that generally are important in the balance of interests are the state of mind of the defendant, what other alternatives were available and how urgent the danger was. However, there are circumstances that have different significance depending on the kind of crime.

Crimes in traffic may be the most typical acts of necessity. Especially in crimes of drunk driving the balance is interesting, when the strong, but abstract, road safety interest is put against the varying interests on the other side. The courts take in this decision, in addition to the factors mentioned above, note of diverse matters in the assessment of justification. Examples are the state of the road, the weather, the intoxication level, the width of the road and the surroundings together with the fact if the trip ended with an accident.

Also crimes with attacking animals that are killed are very common. Since the danger often comes from the sacrificed subjects these cases sometimes have the nature of self-defence cases. Thus, it seems like it sometimes is easier to be cleared of crimes. The paper also gives examples of other cases when the clause is applicable, for instance environmental crimes and drug crimes.

Furthermore, the paper will bring attention to two special fields; necessity cases regarding the police and the health service. Many of the interests that are significant for these cases, for example the interest of maintaining the confidence of the society or the medical ethics, make these cases being judged a bit different. Within the healthcare, arguments about consent are very common and hypothetical consent seems to be having an effect of the assessment of justification in combination with other factors.

It has been said in doctrine that because the clause of necessity today is very general the focus has been moved from the demarcation of what is a case of necessity to the assessment of justification. In the review of cases thought this is not obvious, and it seems like the courts do not always separate these two assessments. The numbers of cases in higher court that are related to necessity are limited, probably partly because the prosecutors choose not to prosecute. To get a better knowledge of necessity in the courts and a clearer

picture of the application of necessity it would be desirable with a bigger selection of cases in the future.

Sammanfattning

Ansvarsfrihetsgrunden nöd finns i 24 kap. 4 § BrB. Paragrafen blir tillämplig då fara hotar liv, hälsa, egendom eller något annat viktigt av rättsordningen skyddat intresse. Gärning som begås i en nödsituation utgör brott enbart om den med hänsyn till farans beskaffenhet, den skada som åsamkas annan och omständigheterna i övrigt är oförsvarlig. Uppsatsen syftar till att undersöka denna försvarlighetsbedömning och granska vilka faktorer som domstolarna har tagit fasta på vid avvägningen.

Sammanfattningsvis kan sägas att faktorer som generellt väger tungt vid intresseavvägningen är den tilltalades sinnessillstånd, vilka andra alternativ som stod till buds och hur akut faran var. Det finns emellertid även förhållanden som har varierande betydelse beroende på typ av brott.

Trafikbrott är kanske de mest typiska nödrättsbrotten. Speciellt vad gäller rattfylla blir avvägningarna ofta intressanta, då det starka, men något abstrakta, trafiksäkerhetsintresset står emot varierande intressen på andra sidan. Domstolarna tar här, förutom de ovan nämnda faktorerna, fasta på vitt skilda saker i försvarlighetsbedömningen. Det som har nämnts är exempelvis väglag, väder, berusningsgrad, vägens bredd och omgivningen runt den samt huruvida färden slutade i en trafikolycka.

Även brott då anfallande djur dödas är mycket vanliga. Eftersom faran här ofta kommer från samma objekt som offras får dessa fall ibland karaktären av nödvärnsfall. Därmed verkar utrymmet för att frias på grund av nöd bli något större. Uppsatsen ger också exempel på andra fall där nödparagrafen blir aktuell, exempelvis miljö- eller narkotikabrott.

Uppsatsen tar också upp nödfall inom två speciella områden: polisväsendet och hälsovården. Många av de intressen som här står på spel, till exempel intresset av att upprätthålla samhällets förtroende eller sjukvårdsetiken, gör att dessa fall bedöms något annorlunda. Inom sjukvården är resonemang om samtycke mycket vanligt, och hypotetiskt samtycke tycks kunna inverka på försvarlighetsbedömningen i kombination med andra faktorer.

Det har hävdats i doktrin att eftersom nödbestämmelsen idag är av väldigt generell karaktär har fokus flyttats från avgränsningen av vad som är att anse som en nödsituation till försvarlighetsbedömningen. I genomgången av praxis har detta dock inte visat sig särskilt tydligt, och det verkar dessutom som att domstolarna inte alltid håller isär dessa två bedömningar. Antalet rättsfall med nödknytning som kommer upp till högre rätt är begränsat, troligen delvis för att åklagarna väljer att inte åtala. För en ökad kunskap hos domstolarna och en klarare bild över hur denna paragraf ska tillämpas vore det lyckosamt om antalet fall som åtalas blir fler i framtiden.

Förkortningar

Bl.a.	Bland annat
BrB	Brottsbalk (1962:700)
Dvs.	Det vill säga
F.	Följande sida
Ff.	Följande sidor
HD	Högsta domstolen
JT	Juridisk tidskrift
Kap.	Kapitel
M.fl.	Med flera
M.m.	Med mera
Nr	Nummer
Osv.	Och så vidare
P.g.a.	På grund av
Prop.	Proposition
RF	Regeringsformen
S.	Sida
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk Juristtidning
T.ex.	Till exempel

1 Inledning

1.1 Introduktion

Tänk dig att du går vilse i fjällen. Det är snöoväder och du blir allt mer hungrig och trött. Så ser du en liten stuga med låst dörr. Få skulle tycka att det vore fel om du slog sönder en ruta och tog dig in i huset för att värma dig och äta, trots att du då bryter mot flera rättsregler. En grundläggande moral verkar finnas hos de flesta människor som talar om att man i nödfall får sätt lagen åt sidan. Principen har också tillämpats som sedvänja i Sverige mycket länge, långt innan den kodifierades i och med införandet av brottsbalken på 1960-talet. Trots detta finns det extremt lite skrivet om nödbestämmelsen i 24 kap. 4 § BrB. I Sverige, till skillnad från i våra nordiska grannländer, finns det inga monografier om nöd. Medan den närliggande nödvärnsbestämmelsen har stötts och blötts i åtskilliga böcker, rättsfall och artiklar nämns nödparagrafen som mest på några få sidor i straffrättslitteraturens referensverk. Kanske är det därför jag blev intresserad av bestämmelsen. Som en orsak till negligeringen har angetts att rättsregeln kommer till användning i få praktiska fall, då åklagaren ofta lägger ned åtalet om denne misstänker nöd. Samtidigt är nödbestämmelsen uppenbarligen inte helt klar då den vållat långa diskussioner i många av de rättsfall den har blivit aktuell i, och ofta finns både skiljaktiga meningar och oklarheter angående paragrafens tolkning.

1.2 Syfte och frågeställning

I mycket av den litteratur som finns om nödbestämmelsen anges att nödparagrafen numera är så generell att i princip alla fall går in under den.¹ Avgörande blir således ofta intresseavvägningen som görs när domstolen ska besluta om nödgärningen är oförsvarlig eller ej och jag bestämde mig därför för att fokusera på denna försvarlighetsbedömning. Vid en intresseavvägning finns som bekant två sidor med faktorer som väger olika tungt. Syftet med uppsatsen är att gå igenom de rättsfall som finns på området för att se om det går att urskilja några linjer för var vikten läggs vid försvarlighetsbedömningen och vilka saker domstolarna särskilt tar fasta på. Jag vill också undersöka vad forskarna säger om detta område. Målet är att få en så heltäckande bild som möjligt av försvarlighetsbegreppet i brottsbalkens nödbestämmelse, och frågeställningen blir följaktligen: Hur görs avvägningen vid försvarlighetsbedömningen i 24 kap 4 § BrB?

¹ Se bl.a. Asp, Petter, Ulväng, Magnus & Jareborg, Nils, *Kriminalrättens grunder*, Iustus förlag, 2010, s. 243.

1.3 Avgränsningar

Att undersöka försvarlighetsbedömningen i den svenska nödparagrafen är i sig en så pass inskränkt frågeställning att mycket mer avgränsning inte har behövt göras. Jag har snarare ansett det viktigt att utvidga uppsatsen lite med en översiktlig beskrivning av de övriga rekvisiten i bestämmelsen. Då nödsituationen och nödgärningen dock inte är uppsatsens huvudfokus har många viktiga rättsfall uteslutits på dessa områden och fokus har legat på att beskriva grunddragen.

Inom nödrätten finns många områden som jag knappt berört överhuvudtaget trots att de givetvis är intressanta. Dessa är framförallt de många speciallagar som behandlar nöd, men även så kallad konstitutionell nöd och rättslig nöd. Putativ nöd och nödexcess har bara berörts ytligt utifrån vissa aspekter. Givetvis är detta för att fokus så mycket som möjligt ska ligga på intresseavvägningen. Eftersom uppsatsen har en straffrättslig inriktning har jag heller inte berört civilrättsliga frågor, till exempel angående skadestånd vid nöd.

1.4 Metod och material

Jag har utgått från traditionell rättsdogmatisk metod och undersökt min frågeställning genom att studera rättsregler, förarbeten, praxis och doktrin. Eftersom min uppsats behandlar en svensk rättsregel har också uppsatsen samt det material jag har använt fått en nationell prägel.

Det som finns skrivet i doktrin har jag naturligtvis läst och tagit fasta på, men då det inte finns särskilt mycket har uppsatsen med nödvändighet främst behandlat praxis från hovrätter och Högsta domstolen. Antalet rättsfall är också tämligen begränsat, och jag har därför ansträngt mig för att få med så gott som alla publicerade rättsfall sedan paragrafen kom till som på något sätt är relevanta för min frågeställning. Dessa har jag hittat genom sökningar i juridiska databaser. För att få en mer aktuell syn har jag från de senaste åren också tagit med ett antal opublicerade hovrättsdomar. Fall där domstolen uteslutande har diskuterat huruvida nödsituation föreligger och där man aldrig kommer vidare till försvarlighetsbedömningen har dock uteslutits från min framställning.

Mycket av det som finns skrivet om nödrätten i Sverige är av äldre datum. Då stora delar av paragrafen har varit oförändrade sedan den tillkom har jag kunnat använda även dessa äldre rättskällor. Vad gäller praxis är utbudet också här så begränsat att jag har nödgats använda även rättsfall som tillkom innan lagändringen 1994. Då lagändringen vad gäller försvarlighetsbedömningen enbart var ämnad att vara av redaktionell karaktär tror jag inte att detta nämnvärt har påverkat utslaget av min undersökning.

1.5 Disposition

Uppsatsen inleds med ett avsnitt som behandlar den bakomliggande ideologin till 24 kap. 4 § BrB och framväxten av paragrafen som den ser ut idag. Därefter följer en del där nödparagrafen, och då framför allt nödsituationen och nödgärningen, definieras för att sätta in försvarlighetsrekvisitet i en kontext.

I avsnitt 4 behandlas själva frågeställningen genom en generell genomgång av försvarlighetsrekvisitet med hjälp av doktrin. Därefter refereras en stor mängd rättsfall uppdelade på typ av nödgärning, för att ge en uppfattning om hur försvarlighetsrekvisitet har behandlats i praxis. En del övriga synpunkter som rör försvarligheten berörs i slutet av avsnittet.

Avslutningsvis analyseras resultatet och jag drar slutsatser av det som framkommit i undersökningen.

2 Bakgrund

2.1 Nödbestämmelsen i ett sammanhang

Nöden har ingen lag, säger ett känt ordspråk som existerar i åtskilliga länder. Redan i detta uttryck finns en bekräftelse på det som vi redan vet: i en nödsituation får lagarna sättas åt sidan. Denna princip har tillämpats mycket länge och får anses ha sitt stöd i det allmänna rättsvetandet.² Nöd är ett slags överordnat rättviseintresse, som ska undanröja det som man brukar kalla ”summun ius, summa iniúra”, högsta rätt är högsta orätt. Utan den här typen av allmänna straffrättsliga regler skulle den formella rätten ibland ur både mänsklig och moralisk synpunkt kunna te sig väldigt orättvis.³ Ytterst rör sig nöd om etik och etiska värderingar, något som är en viktig del av lagstiftningssamhället, men som inte alltid är helt enkelt att utforma som rättsregel. Kanske var det därför det dröjde så länge innan en nödbestämmelse faktiskt infördes i lag.⁴

Nöd är en ansvarsfrihetsgrund, och om förutsättningarna är uppfyllda för att tillämpa den ska gärningsmannen inte fällas till ansvar, i så fall utgör alltså gärningen inget brott. Ansvarsfrihetsgrunderna har generell giltighet och gäller således inte enbart brottsbalksbrott.⁵ Trots att nöd anses subsidiär till nödvärnsparagrafen och att bestämmelserna om till exempel putativa situationer och excess är gemensamma för de båda bestämmelserna skiljer de sig åt på ett mycket avgörande sätt. I nödvärnsfallet riktar sig kränkningen mot ett angrepp, alltså något orätt. I nödfallet däremot handlar det om en oskyldig persons rättigheter som kränks: rätt står alltså mot rätt.⁶ Sammanfattningsvis innefattar en nödsituation en kollision mellan två intressen som båda skyddas av rättsordningen, och för att avvärja en fara som hotar det ena intresset måste ett intrång ske i det andra.⁷

2.2 Historik fram till dagens utformning

Man övervägde att föra in en nödbestämmelse i strafflagen redan 1864, men förslaget som lades fram av beredningen avfärdades. Eftersom det var så svårt att hitta en tillfredsställande reglering angående nödfallsrätten överlät man det istället åt rättskipningen.⁸ I domstolarna accepterades en nödrätt vid sidan av nödvärnsrätten långt innan att nödparagrafen infördes med

² Forsman, Jaakko, *Anteckningar enligt professor Jaakko Forsmans föreläsningar öfver straffrättens allmänna läror, med särskild hänsyn till strafflagen af den 19 december 1889*, andra upplagan, Juridiska studentfakulteten, 1900, s 113.

³ Sahlin, Jan, *Om nödrätt i hälso- och sjukvården*, SvJT 1990, s. 597.

⁴ Sahlin, s. 622.

⁵ Leijonhufvud, Madeleine & Wennberg, Suzanne, *Straffansvar*, sjunde upplagan, Norstedts Juridik, 2005, s. 81.

⁶ Jaakko, s. 113.

⁷ Asp, Ulväng & Jareborg, s. 241.

⁸ SOU 1953:14 s. 411 f.

brottsbalken 1962.⁹ I SOU 1948:40 konstateras att denna straffrihet inträder på rent objektiva grunder till exempel då handlingen har varit nödvändig för att rädda sitt eget eller annans liv, då vissa viktiga allmänna intressen är i fara och vid vissa läkaringrepp. Däremot fick domstolen inte fria eller gå under straffskalans minimum om den tilltalade hade subjektivt ursäktliga skäl eller hade gjort en felbedömning av nödsituationen och därmed gjort större skada än nöden krävde.¹⁰ Diskussionerna fortsatte dock då man ansåg att en kodifiering av sedvanerätten var önskvärd om man såg till det allmänna rättspolitiska intresset av konsekvens, likformighet och förutsebarhet.¹¹ Med införandet av brottsbalken verkade det därför oundvikligt att också införa en bestämmelse om nödrätt, vilket alla ”moderna utländska strafflagar och straffrättsförslag torde innehålla”. Kodifieringen av den i praxis tillämpade regeln var dock inte helt enkel, vilket man ser på de talrika och varierande yttrandena från remissinstanserna vid lagförslagets behandling.¹² På lagrådets inrådan blev bestämmelsen slutligen ganska allmänt hållen, utan någon precisering av varifrån faran kommer eller kvalifikation av uttrycket nöd.¹³ Detta påpekas av Jareborg som ansåg att ”förutsättningarna för ansvarsfrihet beskrivs på ett påtagligt obestämt sätt” och att ”tryckt praxis är alltför begränsad för att ge tillräcklig ledning”. Han menade därför att åklagare ofta avstod från åtal även i nödliknande fall där nödbestämmelsen inte var klart tillämplig.¹⁴

Uppenbarligen lyckades man ganska bra med formuleringen för till skillnad från nödvärnsparagrafen var nödbestämmelsen i huvudsak fri från kritik under de närmaste årtiondena. I SOU 1988:7 diskuterades om detta berodde på att försvarlighetsrekvisitet i nödbestämmelsen var lättare att tillämpa, eller om det snarare var så att många fall sorterades bort av åklagare och att fallen i domstol där nödrätten ställdes på sin spets blev ganska få.¹⁵ Först 1994 genomförde man betydande, men främst språkliga och redaktionella, ändringar av paragrafen. Den enda ändringen i sak man ville åstadkomma var att utvidga möjligheten att handla i nöd för att rädda egendom. Detta gjorde man genom att slopa det tidigare kravet på att egendomen skulle vara ”värdefull”. Man ville med detta betona att även viss egendom som enbart hade affektionsvärde kunde komma ifråga. Försvarlighetsbedömning skulle hur som helst göras, och man ansåg därför inte att området skulle bli alltför utvidgat. I övrigt formulerade man om paragrafen så att den skulle vara uppbyggd på ett sätt som mer liknade nödvärnsparagrafen. En följd av detta var att man ändrade rekvisitet att handlingen skulle vara försvarlig till att den inte skulle vara oförsvarlig.¹⁶ Sedan dess har paragrafen varit oförändrad.

⁹ Se till exempel NJA 1933 s. 96 och NJA 1937 s. 94.

¹⁰ SOU 1948:40 s 9 f.

¹¹ Agge, Ivar, *Straffrättens allmänna del. Föreläsningar*, tredje häftet, Norstedt & Söners Förlag, 1969, s. 347.

¹² Prop. 1962:10 del B, s. 332 ff.

¹³ NJA II 1962, s. 360 f.

¹⁴ Jareborg, Nils, *Brottsbalken kap. 23-24 med mera*, Iustus förlag, 1985, s. 50.

¹⁵ SOU 1988:7, s. 92.

¹⁶ Prop. 1993/94:130, s. 35 f.

3 Nöd enligt 24 kap. 4 § BrB

3.1 Nödparagrafens lydelse

Den straffrättsliga bestämmelsen om nöd finns i brottsbalkens 24 kap. 4 § och har följande lydelse:

En gärning som någon, i annat fall än som nämnts tidigare i detta kapitel, begår i nöd utgör brott endast om den med hänsyn till farans beskaffenhet, den skada som åsamkas annan och omständigheterna i övrigt är oförsvarlig.

Nöd föreligger när fara hotar liv, hälsa, egendom eller något annat viktigt av rättsordningen skyddat intresse.¹⁷

Det finns också ett antal speciallagar som innehåller föreskrifter om tillåtet agerande i nödsituationer, till exempel har trafikförordningen (1998:1276) bestämmelser om hur räddningstjänst får framföra sina fordon vid yrkesutövning.¹⁸

Nödbestämmelsen uppfattas som sekundär i förhållande till bestämmelserna om nödvärn och laga befogenhet i brottsbalkens 24:e kapitel. Om nöden har uppkommit genom brott (vilket inte är nödvändigt) ska man alltså i första hand använda nödvärn. Nödvärnsparagrafens ”uppenbart oförsvarlig” är ju också mer långtgående än nödrättens ”oförsvarlig”.¹⁹ Det fordras inte att det är den handlande som är utsatt för faran, och den vars intresse kränks behöver heller inte ha gett upphov till faran. Nödgärningen kan alltså till skillnad från nödvärnsgärningen innebära intrång i tredje mans rättssfär. En nödsituation kan föreligga även om det är den nödställda själv som har förutsett eller framkallat faran.²⁰ Några begränsningar för i vilken egenskap den som utför en nödgärning får handla finns inte heller: såväl poliser som offentliga funktionärer, inklusive regeringsledamöter, bör kunna åberopa nödrätt.²¹ Under läsningen ska dock hållas i huvudet att både förarbeten och doktrin hela tiden har betonat att paragrafen ska användas restriktivt och endast i undantagsfall.²²

3.2 Nödsituationen

För att en person ska bli friad från ansvar på grund av nöd måste två förutsättningar vara uppfyllda: dels ska en nödsituation föreligga, dels ska nödhandlingen inte vara oförsvarlig.²³ En nödsituation föreligger när fara hotar liv, hälsa, egendom eller något annat viktigt av rättsordningen skyddat intresse. Det speciella med nödsituationen är att den, som tidigare berörts,

¹⁷ 24 kap. 4 § Brottsbalken (1962:700)

¹⁸ Asp, Ulväng & Jareborg, s. 247.

¹⁹ Leijonhufvud & Wennberg, s 90 f.

²⁰ Holmqvist, Lena m.fl. *Brottsbalken En kommentar. Del II (13-24 kap.) Brotten mot allmänheten och staten m.m.*, studentutgåva 6, Norstedts Juridik, 2009, s. 24:44.

²¹ Jermsten, Henrik, *Konstitutionell nödrätt*, Juristförlaget, 1992, s. 74.

²² Se t ex SOU 1988:7 s. 81.

²³ Asp, Ulväng & Jareborg, s. 241.

innefattar en kollision mellan två av rättsordningen skyddade intressen. Vilka dessa intressen är går inte att enkelt sammanfatta, men klart är att de inte innefattar exemplet med en förrymd fånge som stjälar civila kläder för att undkomma polisen. Andra exempel som brukar nämnas är att det inte heller utgör en nödsituation då en sportutövare överträder trafikföreskrifter eller då en brandman vägrar att delta i släckandet av en eldsvåda.²⁴ Hur nära förestående faran måste vara för att en nödsituation ska föreligga anges inte i nödbestämmelsen. I förarbetena står däremot att angreppet inte, som i nödvärn, behöver vara påbörjat eller överhängande utan att det räcker att det är nära förestående. Dock påpekar man att om en fara är någorlunda avlägsen finns det ofta möjlighet att vidta andra åtgärder för dess avvärjande.²⁵ En nödsituation behöver inte ha uppkommit genom mänskligt handlande. Angrepp från barn eller en psykiskt avvikande person är inte alltid brottsliga, och eftersom nöd till skillnad från nödvärn inte kräver ett brottsligt angrepp kan man då ibland använda nödbestämmelsen istället.²⁶

Ofta handlar nödsituationen om att en fara hotar liv eller hälsa. Ett exempel på en sådan situation då nödsituation har ansetts föreligga är RH 1983:16. I detta fall hade den tilltalade av oaktsamhet råkat sätta eld på sitt hus. Trots att han var alkoholpåverkad tog han då bilen och körde till en telefonkiosk för att larma brandkåren. Eftersom brandkåren inte hittade körde han sedan ytterligare en halv kilometer för att visa vägen, och även denna sträcka ansågs han ha kört medan nödsituation förelåg.²⁷ Exempel finns dock också på då en person med bipolär sjukdom körde till sjukhuset påverkad av alkohol för att han kände sig dålig. Detta ansågs inte utgöra nödsituation, och inte heller putativ nöd då det varken handlade om någon plötsligt uppkommen situation eller att situationen hade framtvingat handlingen.²⁸ Vad som utgör en nödsituation beror alltså på många olika faktorer. I ett fall prövades om nöd förelåg för en person som av sina vänner tvingades att stjäla en tröja i en klädaffär. Även om den tilltalade känt sig pressad ansågs en nödsituation inte föreligga i detta fall, då det fanns flera tillfällen att fly från platsen, tillkalla hjälp eller överväga alternativa handlingsätt. Att vännerna senare skulle kunna söka upp den tilltalade och skada honom ansågs inte inverka på bedömningen då hotet trots detta inte var överhängande.²⁹ Liknande resonemang förde hovrätten i ett mål då en man åberopade nöd efter att ha smuglat narkotika under hot att bli skadad eller dödad.³⁰

Också fallen då det handlar om att rädda egendom är betydelsefulla i praxis, även om det i förarbetena har uttalats att förutsättningarna för att använda paragrafen sällan ska vara uppfyllda när det handlar om annat än att rädda liv och hälsa. Efter lagändringen 1994 finns det inte längre något krav på att

²⁴ Jareborg, Nils, *Straffrättens ansvarslära*, Iustus förlag, 1994, s. 147 f.

²⁵ NJA II 1962 s. 357. Se också rättsfall, t.ex. RH 2010:69.

²⁶ Jareborg, Nils, *Allmän kriminalrätt*, Iustus förlag, 2005, s. 264.

²⁷ RH 1983:16. Fler exempel finns i t.ex. RH 1982:25 och SvJT 1972 rf s. 18.

²⁸ RH 1999:96.

²⁹ RH 2010:69.

³⁰ Hovrätten över Skåne och Blekinge, dom 2005-09-15, mål B 1999-05, s. 5.

egendomen ska vara ”värdefull” för att komma ifråga, vilket har vidgat tillämningsområdet. Dock har naturligtvis egendomens värde, både det ekonomiska och affektionsvärdet, fortfarande betydelse vid försvarlighetsbedömningen.³¹ Djur är att betrakta som egendom i paragrafens avseende och det finns ett antal fall som tar upp situationen där ett djur angriper ett annat. I NJA 2004 s. 786 sköt en person en varg för att undvika ett befarat angrepp på sina kor och kalvar. Situationen ansågs vara en nödsituation (även om den tilltalade ändå inte friades p.g.a. att angreppet ansågs som oförsvarligt). Liknande resonemang förde domstolen i NJA 1988 s. 495 då en person hade skjutit en jakthund som angrep hans dvärggetter. Även här ansågs en nödsituation föreligga. De skiljaktiga meningarna är dock många i det här fallet, som kommer att diskuteras mer under avsnitt 4.

Slutligen anges det i paragrafen att en nödgärning får företas då fara hotar ”något annat viktigt av rättsordningen skyddat intresse”. I doktrin har som exempel nämnts att hindra en spion från att lämna hemliga uppgifter om rikets försvar till främmande makt. Fallen som tillåter den enskilde att göra ingripande som det tillkommer en myndighet att verkställa är dock ytterst få.³² Man har även omtalat att nödrätt borde föreligga vid svåra former av djurplågeri, trots att det hotade intresset här kanske egentligen inte är så betydelsefullt.³³ Ett exempel från praxis är när två personer kedjade fast sig i skogsmaskiner för att hindra avverkning på ett naturområde. Två dagar senare utfärdade länsstyrelsen avverkningsförbud. Både tingsrätten och hovrätten fann att det var en nödsituation, medan HD däremot inte ansåg det.³⁴ Slutsatsen som kan dras är att när det gäller sådana allmänna intressen som naturskydd är det i första hand upp till myndigheter att vidta skyddsåtgärder. Det sägs visserligen att 24 kap. 4 § BrB undantagsvis kan komma i fråga, men jag har i svensk rättspraxis inte kunna hitta ett enda fall där en enskild har blivit ansvarsbefriad på grund av nöd då det handlar om miljöskydd (däremot ett flertal fall där nödsituation inte har ansetts föreligga³⁵). Thornstedt anser att det är välmotiverat att domstolen inte friar från ansvar i fall liknande detta för att upprätthålla funktionen av Sveriges representativa demokrati. Om små grupper tillåts att ta sig loss och bryta mot lagen för att nå sina politiska mål förlorar den representativa demokratin enligt honom sin funktion.³⁶

Liknande resonemang har förts då det handlar om brukande av falsk urkund. I NJA 1979 s. 335 hade några politiska flyktingar från Argentina använt falska pass för att komma in i Sverige. De hävdade att de riskerade svår förföljelse i Argentina och att om de inte hade använt de falska passen hade

³¹ Prop. 1993/94:130 s. 35 f.

³² Holmqvist, Lena m.fl., s. 24:44.

³³ Brinck, Bertil, Ohlson, Birger & Thornell, Greger, *Straffansvar*, Brincks Bokförlag, 1993, s. 77.

³⁴ NJA 2000 s. 302.

³⁵ Se t ex NJA 1989 s. 308 där personer försökte stoppa ett motorvägsbygge och NJA 1982 s. 621 där personer demonstrerade, det s.k. ”Rädda voxnadalen”.

³⁶ Thornstedt, Hans, *Trädkramare hindrar vägbygge under åberopande av nödregler*, JT 1989/90, s. 125 (angående NJA 1989 s. 308).

de kunnat bli tillbakaskickade. HD uttalade då att utlänningslagstiftningen reglerade det skydd de hade rätt till och att nödbestämmelsen aldrig kan tillämpas på sådant sätt att en person genom en brottslig handling straffritt skulle kunna få ett starkare skydd än det denne får genom utlänningslagstiftningen som ju redan är inriktad på den nödställdas belägenhet.³⁷ Ett annat fall handlar om en mor som misstänkte att barnens fader förgrep sig sexuellt på dem och därför undanhöll dem från honom. Eftersom det redan fanns en domstolsdom där han hade friats från anklagelserna ansågs detta inte vara en nödsituation.³⁸

Felparkering är belagt med avgift och inte ett brott man kan bli straffad för i brottbalkens mening. I flera fall om felparkeringsavgift diskuterar dock domstolarna huruvida man genom att dra analogier till 24 kap. 4 § BrB kan gå straffri även i dessa fall. I praxis har det ansetts vara möjligt, men analogin tillämpas mycket restriktivt.³⁹ Ett exempel på när en fordonsägare har gått straffri är då han en kort stund ställt ifrån sig sin bil på en gata där stoppförbud rådde för att hjälpa till att flytta en framförvarande bil med motorstopp som hindrade trafiken. I ett tillägg till domen från hovrättslagmannen fastslås dock att ansvarsfrihetsgrunden i dessa fall måste ”nyttjas med största försiktighet så att inte effektiviteten hos ifrågavarande sanktionssystem äventyras”.⁴⁰ Det verkar klart att om analogi ska bli aktuell krävs det att det handlar om mycket speciella fall.⁴¹ Vid en så vanlig invändning vid felparkering som att bensinen har tagit slut ansågs en analogi till nödbestämmelsen inte möjlig, den åligger fordonsföraren att se till att tillräckligt med bensin finns i bilen.⁴²

3.3 Nöd gärningen

I princip kan vilken gärning som helst vara en nödhandling, några begränsningar finns inte i lagtexten. Som vi kommer att se längre fram i uppsatsen spelar det ingen roll om det är fråga om trafikbrott, jaktbrott, ärekränkning, ingrepp i någons egendom, frihetskränkning eller huruvida det är en kränkning av allmänna eller offentliga intressen. Handlandet måste inte heller vara aktivt, utan kan lika gärna vara ett underlåtenhetsbrott, bara gärningen objektivt eller subjektivt sett är ägnad att avhjälpa nöden.⁴³ Strahl fastslår att straffbarheten för underlåtenhetsbrott dock måste vara betydligt snävare än vad som framgår av nödparagrafen. Som exempel tar han att det måste vara straffritt att rädda sina egna saker framför någon annans vid en eldsvåda. Dessutom måste ju handlandet vara praktiskt möjligt för att man ska kunna dömas för underlåtenhet, och en underlåtande kan ju inte heller

³⁷ NJA 1979 s. 335.

³⁸ NJA 1993 s. 128.

³⁹ Holmqvist, m.fl., s. 24:47.

⁴⁰ RH 1986:157.

⁴¹ Se t.ex. yttrandefrihetsmålet NJA 1985 s. 893 där domstolen diskuterar analogi till 24 kap. 4 § BrB.

⁴² RH 1999:9.

⁴³ Holmqvist, m.fl., s. 24:47 f.

företa mer än en av flera handlingar som han vid straffansvar är skyldig att företa.⁴⁴ Den som agerar behöver alltså inte heller ha insikt om att den agerar i ett nödläge, man ser till nödhandlingen i sig och inte till syftet med denna.⁴⁵

Det har skrivits en del om konstitutionell eller statlig nöd, dvs. att göra avsteg från den rådande konstitutionella ordningen på grund av nödsituationer. Detta handlar ofta om extrema situationer som krig och krigsfara.⁴⁶ Statlig nödrätt existerar dock även i fredstid och det finns exempel i svensk rätt på att tjänstemän har efterkommit en order från regeringen vid en flygplanskapning 1972, trots att denna order inte grundade sig i ett i grundlagsenlig ordning fattat beslut. Fallen är dock få och mycket atypiska.⁴⁷ Från straffrättslig synpunkt spelar det ingen roll om den som handlar i nöd befinner sig i en myndighetsposition, men problemet kan vara att veta om den framtvingade åtgärden ska få rättsliga konsekvenser eller ignoreras.⁴⁸ Är det däremot inte klart huruvida gärningen verkligen är en nödgärning blir det mer problematiskt och i första hand JO måste då bilda sig en uppfattning om vad som kan anses utgöra ett grovt åsidosättande av tjänsteplikten.⁴⁹

⁴⁴ Strahl, Ivar, *Allmän straffrätt i vad angår brotten*, Norstedts & Söners förlag, 1976, s. 292 f.

⁴⁵ Asp, Ulväng & Jareborg, s. 244.

⁴⁶ Jermsten, s. 91.

⁴⁷ Sjöholm, Erik, *Den statliga nödrätten och dess problematik*, SvJT 1974, s. 589.

⁴⁸ Asp, Ulväng & Jareborg, s. 244.

⁴⁹ Jermsten, s. 75.

4 Försvarlighetsbedömningen

4.1 Allmänt om intresseavvägningen

Enligt 24 kap. 4 § BrB utgör gärning som någon begår i nöd brott endast om den med hänsyn till ”farans beskaffenhet, den skada som åsamkas annan och omständigheterna i övrigt är oförsvarlig”. Med farans beskaffenhet menas till exempel vilken typ av intresse som hotas samt hur akut faran är. Mot farans beskaffenhet ska sedan vägas den skada som åsamkas annan. Här tar man hänsyn till det intresseintrång som gärningen innebär.⁵⁰

Det handlar alltså i själva verket om en intresseavvägning som måste göras på grund av den kollision som i en nödsituation har uppstått mellan två intressen. Att det inte är helt enkelt för lagstiftaren att ställa upp en princip för vilka faktorer som här blir relevanta kan man se på att avvägningen också ska ske med tanke på omständigheterna i övrigt. Nödparagrafen har i någon mån fått formen av en generalklausul. Avvägningen försvåras genom att materiella och ideella värden ofta ställs emot varandra, samt att hänsyn måste tas till sannolikheten för skadans inträffande och storleken på skadan. Det handlar helt enkelt om faktorer som är svåra att mäta. Även om en domstol i efterhand skulle kunna väga alla relevanta faktorer mot varandra och komma till ett någorlunda objektivt resultat är det desto svårare för en enskild medborgare att göra en dylik intresseavvägning i det ögonblick han begår handlingen.⁵¹

Rent generellt kan sägas att man av flera olika handlingsalternativ bör välja det som innebär minst skada. Samtidigt är det inte omöjligt att det anses försvarligt att ingripa även om nödhandlingen orsakar en större skada än den man vill undvika, exempelvis då man dödar den hund som angriper ens egen hund även om den angripande hunden har större marknadsvärde än ens egen.⁵² För att en gärning ska anses försvarlig krävs det normalt sett att den ska vara behövlig, eller i alla fall att ett upphävande av nödsituationen inte skäligen ska kunna vinnas på annat sätt (till exempel inte utan proportionerlig ansträngning eller uppoffring).⁵³

För att en gärning ska bli straffri på grund av nöd krävs alltså först att en proportionalitetsbedömning görs för att ta reda på om gärningen var oförsvarlig. På samma sätt som vid nödvärn, där gärningen inte ska vara ”uppenbart oförsvarlig”, föreligger alltså viss presumtion för ansvarsfrihet.⁵⁴ Klart är dock att försvarlighetsbedömningen är och bör vara mer fördelaktig för den som befinner sig i en nödvärnssituation, och i en nödsituation ska

⁵⁰ Asp, Ulväng & Jareborg, s. 245.

⁵¹ Agge, s. 350 f.

⁵² Blomkvist, Curt, *Rätten till självförsvar. Om tillåtet och otillåtet våld i nödsituationer*, Bokförlaget Forum, 1972, s. 65 f.

⁵³ Jareborg, 1994, s. 150 f.

⁵⁴ Jareborg, 2005, s. 266.

den handlande således i större utsträckning sätta den nödställdes egna intressen åt sidan.⁵⁵ Då formuleringen i 24 kap. 4 § BrB ändrades från att handlingen ”måste anses försvarlig” till att den inte får vara ”oförsvarlig” tycks det ju också som att presumtionen gick över och utrymmet för att använda nödbestämmelsen ökade något. Detta var dock uttryckligen inte avsikten med ändringen, som enbart var av redaktionell karaktär, även om man inte ställde sig avvisande till att några fler fall skulle komma att frias på grund av ändringen.⁵⁶

Sågas ska dock att många källor är noga med att betona att nödbestämmelsen är en undantagsbestämmelse som ska tillämpas restriktivt. Trots att formuleringen i paragrafen alltså kan verka öppen ska försvarlighetsbedömningen göras ganska strängt. Faran ska inte ha kunnat avvärjas utan nödhandlingen, eller åtminstone ska det ha krävts en oproportionerlig ansträngning för att avvärja den på annat sätt. Den skada som har gjorts ska inte vara överdriven utan behövlig för att avvärja faran.⁵⁷ Nödrätten bör tillämpas särskilt restriktivt då det handlar om ett allmänt intresse.⁵⁸ Nämnas ska också att om situationen är sådan att nödsituation föreligger, men att den inte anses som försvarlig, kan detta trots allt ha betydelse på så sätt att påföljden blir sänkt, och till och med går under straffminimum.⁵⁹

4.2 Faktorer som kan vara av betydelse vid intresseavvägningen

I förarbetena sägs att intresseavvägningen ska göras efter objektiva grunder och med hänsyn till de omständigheter som förelåg i själva handlingsögonblicket. Med omständigheterna i övrigt menas dock främst subjektiva förhållanden, till exempel hur lång tid gärningsmannen har haft till sitt förfogande och vilka krav på sinnesnärvaro och kallblodighet som man kan ställa i den aktuella situationen.⁶⁰ Att syftet med handlingen på något sätt är otillbörligt eller att den handlande agerar i nöd utan att veta om det spelar ingen roll för om man kan åberopa nödläget, utan agerandet kan trots detta anses försvarligt.⁶¹ I regel krävs det inte heller att handlingen är det bästa alternativet när flera olika handlingsmöjligheter finns, utan bara att situationen rimligen ska ha motiverat handlandet. I bedömningen av de krav som kan ställas på den handlandes omdöme tar man hänsyn till situationen.⁶²

⁵⁵ Asp, Ulväng & Jareborg, s. 245.

⁵⁶ Prop. 1993/94:130, s. 35 f.

⁵⁷ Prop. 1962:10, del B, s. 333.

⁵⁸ SOU 1953:14, s. 416.

⁵⁹ Jareborg, Nils & Zila, Josef, *Straffrättens påföljdslära*, 3:e upplagan, Norstedts Juridik, 2010, s. 117.

⁶⁰ NJA II 1962, s. 357 ff.

⁶¹ Asp, Ulväng & Jareborg, s. 244.

⁶² Prop. 1962:10, s. 482.

Vad gäller att rädda egendom på grund av nöd är man extra försiktig, speciellt när det är fråga om fall då den nödställda eller någon som hjälper denna offrar tredje mans egendom. Då måste diskrepansen i värde mellan den offrade egendomen och den räddade ofta vara ganska stor för att det ska anses vara försvarligt.⁶³ Vikten av att ha sitt bestånd orubbat är mycket stor och bedömningen blir alltså i dessa fall betydligt snävare. Troligtvis behöver värdet eller värdeskillnaden inte vara lika stor om båda egendomarna tillhör samma person.⁶⁴ Särskilt kan detta anses aktuellt när det finns ett så kallat hypotetiskt samtycke från ägaren (mer om detta i 4.3.4.1), alltså att det finns anledning att tro att man genom handlingen tillgodoser denna persons önskemål. I så fall kan försvarlighetsbedömningen ytterligare tippa över mot försvarlighet.⁶⁵ Efter att begreppet ”värdefull” slopades år 1994 är paragrafen idag mycket öppen och en nödsituation kan ofta sägas föreligga när ett intresse på något sätt är i fara. Även affektionsvärde kan idag ensamt vara ett värde som ligger till grund för ansvarsfrihet. I doktrin har hävdats att fokus numera bör ligga på försvarlighetsbedömningen, som är det som ska avgränsa bestämmelsens tillämpningsområde.⁶⁶ I min genomgång av praxis nedan tycks det dock som att domstolarna inte alltid håller isär bedömningen av vad som är att anse som en nödsituation och vad som är en försvarlighetsbedömning (som man egentligen inte behöver komma in på om ingen nödsituation föreligger).

Normalt sett krävs att gärningen har påkallats av ett intresse som är av betydligt större vikt än det som offras. För att rädda egendom krävs ofta fortfarande att den offrade egendomen objektivt sett har avsevärt lägre värde. Att offra egendom för att undanröja fara för liv eller svår kroppsskada är till exempel ofta självklart, men mer tveksamt är det om man får göra ingrepp i annans egendom för att avvärja en lindrig kroppsskada. Någon rangordning på så sätt att liv och hälsa alltid går före egendom finns alltså inte.⁶⁷ Något som kan påverka försvarlighetsbedömningen är om den avvärjande åtgärden riktas mot den egendom från vilken skada hotar. I de fall den gör det är det mer befogat med en betydligt mera ingripande åtgärd än om åtgärden riktas mot ett helt neutralt objekt. I förarbetena talas det till exempel om att om en person dödar en angripande hund kan detta vara okej om det är nödvändigt för att rädda det angripnas liv, även om värdet som då går till spillo är större än det som hotades.⁶⁸ Däremot ska den egendom varifrån nöden härrör bara få uppoffras i sådan omfattning att det inte står i uppenbart missförhållande till den skada som hotar.⁶⁹

Strängare krav kan ställas för att det ska anses försvarligt att en person frias för ansvar på grund av nöd om denna själv har vållat faran.⁷⁰ Man kan

⁶³ Håstad, Torgny, *Tjänster utan uppdrag: ersättning och behörighet vid s.k. negotiorum gestio*, Norstedts & Söners förlag, 1973, s. 140.

⁶⁴ Prop. 1962:10 B, s. 333.

⁶⁵ Strahl, s. 401.

⁶⁶ Borgeke, Martin, *Egenmäktigt förfarande och nöd*, JT 2000/01, nr 2, s. 415.

⁶⁷ Jareborg, 2005, s. 266.

⁶⁸ NJA II 1962, s. 358.

⁶⁹ Holmqvist, m.fl., s 24:49.

⁷⁰ Asp, Ulväng & Jareborg, s. 245.

fundera över hur försvarlighetsbedömningen påverkas av att faran är mer eller mindre överhängande. Det anges ingenting om detta i själva bestämmelsen, men i förarbetena sägs att faran inte måste vara påbörjad eller överhängande utan att det är tillräckligt att faran är nära förestående. Naturligtvis finns det dock för det mesta andra och mer lämpliga åtgärder att vidta för att avvärja faran om den är avlägsen.⁷¹ Denna faktor tycks både påverka om situationen överhuvudtaget anses som en nödsituation och försvarlighetsbedömningen.

4.3 Försvarlighetsbedömningen i några olika typer av brott

Försvarlighetsbedömningen blir naturligtvis beroende av vilken typ av handling som begås för att avvärja faran. Detta ger domstolarnas resonemang olika karaktär. För att förenkla den följande framställningen, som framför allt bygger på praxis, har jag därför delat upp de vanligaste brotten i nödrättsfall i fem olika kategorier. Inom kategorierna har jag jämfört domstolarnas resonemang angående försvarlighetsbedömningen. Jag har valt att koncentrera mig på fall där nödsituation antagligen föreligger då domstolarna annars inte kommer till något resonemang om försvarligheten.

4.3.1 Trafikbrott

Trafikbrott är en av de absolut vanligaste kategorierna där nödparagrafen kommer till användning. Speciellt frekventa är fallen där den tilltalade har hävdat nöd efter att ha kört rattfull. Jag kommer därför att börja med ett urval av dessa fall, för att sedan gå över till mål om hastighetsöverträdelse och vårdslöshet i trafik.

I RH 1983:16 var det den senare delen av körningen som var knäckfrågan. En man hade här råkat sätta eld på sitt hus. Han körde alkoholpåverkad till en telefonkiosk och larmade brandkåren. Därefter körde han på uppmaning av brandkåren som missuppfattat vägbeskrivningen ungefär en halv kilometer till för att möta brandkåren och visa vägen till det brinnande huset. Frågan var om den senare delen av bilresan utgjorde nödsituation och var försvarlig. Tingsrätten ansåg inte det, medan hovrätten däremot friade den tilltalade från ansvar för rattfylleri. Hovrätten uttalade att även den senare bilkörningen med beaktande av samtliga omständigheter varit försvarlig. De omständigheter som domstolen hade lyft fram i sitt tidigare resonemang var att vägsträckan var kort, att någon trafik inte var att påräkna, att det var ytterst angeläget för tilltalade att visa vägen för brandbilen då en missuppfattning om vägen skett, att han var ensam på platsen, att han inte kunde påkalla hjälp av någon granne och att det inte fanns tillgång till något vatten.⁷²

⁷¹ NJA II 1962, s. 357.

⁷² RH 1983:16.

Ett liknande fall men med ganska specifika förutsättningar är RH 1981:46. Här hade den tilltalade berusad åkt bil med sin vän som körde. Denne vän hade stannat bilen för att skjuta ripor och av misstag skjutit sig själv. Den tilltalade körde med bilen från platsen för att hämta hjälp. Efter någon kilometer mötte han en bil som han stoppade. Den mötande bilens förare körde därefter före den tilltalade tillbaka eftersom den tilltalade inte ville ställa sin bil på den mörka, smala skogsvägen. Så fort de hittade en plats där bilen kunde ställas åkte den tilltalade vidare i den andra bilen. Det var främst denna senare del av körningen, cirka en kilometer, där en nödsituation inte ansågs självklar. Både hovrätten och tingsrätten ansåg att även om en nödsituation då inte längre förelåg kunde det inte rimligen krävas av den tilltalade att han skulle uppfatta detta på grund av sin uppjagade sinnesstämning efter händelsen. Det handlar alltså om en slags putativ nödsituation.⁷³ Försvarligheten diskuteras inte uttryckligen men jag uppfattar det som att det är den tilltalades uppjagade sinnesstämning som här inverkar på handlandet så att det blir försvarligt. Att domstolen på detta sätt hoppar över intresseavvägningen, eller avfärdar den med en mening, är relativt vanligt.

I ett annat fall förde den tilltalade en bil i alkoholpåverkat tillstånd för att komma ifrån några yngre män som bankade på hans biltak och hotade att slå ner honom. Efter 400-500 m stoppades färden av att han kolliderade med en trafikdelare. Hovrätten ansåg att situationen visserligen ”haft karaktär av nödsituation, och hans åtgärd att köra från platsen i och för sig varit försvarlig”. Dock menar de att med hänsyn till det kraftiga intag av alkohol som den tilltalade hade gjort innan körningen borde han ha insett att körningen medförde en icke obetydlig trafikfara. Han borde därför ha avbrutit bilfärden så snart som möjligt, vilket han inte gjorde. Domstolen talar därefter om att efter att ha kommit utom räckhåll för de hotfulla ynglingarna var förhållandena inte sådana att han svårligen kunnat besinna sig. Jag får på grund av denna formulering intrycket av att de diskuterar nödexcess. Med hänsyn till ovanstående ansågs den tilltalades agerande oförsvarligt, men påföljden begränsades p.g.a. omständigheterna påföljden till ett fängelsestraff på 14 dagar.⁷⁴ Det finns ett liknande hovrättsfall från 2011. Här hade en person blivit angripen av sin partner som knuffade henne, föste in henne i bilen och uppmanade henne köra därifrån på ett hotfullt sätt så att hon fruktade för sitt liv. Hon körde ca en halv kilometer, och stannade när hon hade kommit utom synhåll från mannen för att hon inte ville köra längre än nödvändigt eftersom hon var alkoholpåverkad. Hovrätten ansåg att hon tveklöst befann sig i en nödsituation då körningen påbörjades och att hon avbröt körningen när hon ansåg att hon hade kommit bort från angriparen. Eftersom det inte framkommit annat än att körningen gått bra och att inget stöd finns för att hon skulle ha kunnat stanna tidigare ansågs hennes handlande försvarligt. Tingsrätten ansåg däremot att en nödsituation inte ens förelåg, och tillade också att hon hade kört för långt.⁷⁵

⁷³ RH 1981:46.

⁷⁴ RH 1982:25.

⁷⁵ Hovrätten för västra Sverige, dom 2011-06-20, mål B 1944-11.

I samtliga av de ovan nämnda fallen har det handlat om nödsituationer där nödhandlingen i och för sig varit försvarlig, men där frågan har varit om personerna har kört bilen för långt. Uppenbarligen är det alltså viktigt att man stannar bilen i tid. I SvJT 1972 rf s. 18 hade den alkoholpåverkade föraren bara flyttat bilen ett tiotal meter för att avvärja fara för att en allvarlig olycka skulle inträffa. Hovrätten ansåg att detta var försvarligt och friade honom från ansvar.⁷⁶ Situationen liknar den i ett publicerat rättsfall från 2009. Den tilltalade satt på passagerarsätet i en bil med motorn på vars förare hade lämnat den. Bilen stod i en sluttning och började utan den tilltalades medverkan plötsligt att rulla. En nödsituation förelåg eftersom risken för en allvarlig olycka var stor. Hovrätten resonerar som så att man redan genom att jämföra med vad som skulle kunna hända om den tilltalade inte hade styrt bilen kan se att handlingen inte var oförsvarlig. Därefter går man in på om nödsituationen var akut under hela färden, eller om den blev oförsvarlig med tiden. Eftersom det inte visats att den tilltalade fört bilen särskilt långt och eftersom man även tar in i resonemanget att den tilltalade i sitt berusade tillstånd måste ha haft problem att komma på vad han skulle göra för att få stopp på bilen ansågs hela förloppet försvarligt och den tilltalade frikändes.⁷⁷

En lite annorlunda situation är den i RH 1999:96. Här handlade det om en manodepressiv person som kört bil utan körkort och i alkoholpåverkat tillstånd. Han hade blivit tillsagd av sin läkare att inställa sig på sjukhus så fort han kände av symptomen av sitt maniska tillstånd, vilket han gjorde den här kvällen. Innan han körde hade han ringt både ambulans och taxi utan att någon av dem dök upp tillräckligt snabbt. Hovrätten ansåg inte att någon nödsituation förelåg, och efter visst resonering fastslog man att det inte heller handlade om putativ nöd då situationen inte var plötsligt uppkommen, att det inte kunde bortses från att det var alkoholkonsumtionen som hade förstärkt hans sjukdomssymptom och att körningen inte var framtvungen av situationen. Ett hovrättsråd var skiljaktigt och menade att eftersom det var den tilltalades egen uppfattning som skulle läggas till grund förelåg putativ nöd. Körningen var inte heller oförsvarlig eftersom den tilltalade först uppfattat att övriga transporter inte fanns att få och att hans körning heller inte verkade ha inneburit risk för trafikolycka.⁷⁸

I en hovrättsdom från 2002 blev den tilltalade uppringd på arbetet och fick höra att hans son var allvarligt sjuk. Han fruktade för sonens liv och trots att han var alkoholpåverkad körde han för att hämta sonen och förde honom sedan till sjukhuset, 19 kilometer i vardera riktningen. Hovrätten ansåg att detta visserligen skulle kunna vara ett exempel på putativ nöd. Eftersom så många andra möjligheter stod till buds för transport, som taxi eller ambulans, ansåg man dock inte att hans handlande var försvarligt. Man betonar likväl att när någon är starkt oroad eller uppjagad kan man inte alltid kräva att det mest rationella handlings sättet väljs.⁷⁹ Liknande resonerade

⁷⁶ SvJT 1972 rf s. 18.

⁷⁷ Hovrätten för västra Sverige, dom 2009-03-18, mål B 4381-08.

⁷⁸ RH 1999:96.

⁷⁹ Svea hovrätt, dom 2003-09-18, mål B 9703-02.

domstolen i ett nyligen avgjort hovrättsfall där en person efter att ha blivit knivskuren på en kaotisk fest körde rattfull mot sjukhuset. Domstolen konstaterade att det handlade om en nödsituation, men att hans handlande var oförsvarligt. Detta baserade man på att bilfärden gick genom Malmös centrala delar, att den slutade med en trafikolycka, att alkoholkoncentrationen i blodet var mycket hög och att eftersom den tilltalade befann sig mitt i en storstad fanns andra möjligheter att söka skydd och hjälp. Även här betonade man dock att han kan ha varit i chocktillstånd efter att ha blivit oprovocerat överfallen och skadad, och att hans förmåga att överväga olika handlingsalternativ kanske därför inte var den bästa. Dessutom var han mycket rädd och tiden var knapp. I detta fall ansåg domstolen därför att det handlade om excess och den tilltalade friades från ansvar.⁸⁰

Hastighetsöverträdelser är en annan vanlig företeelse i mål om nöd. Ett av dem är RH 2008:81 där frågan var om nödsituationen hade upphört efter det att en bil kört om en annan i hög hastighet för att undvika trafikolycka. Hovrätten kom fram till att eftersom hastighetsmätningen gjordes bara några sekunder efter att omkörningen hade gjorts fick nödsituation fortfarande anses föreligga. Den tilltalades hastighet ansågs då inte oförsvarlig. Omständigheter som nämns är att det inte framkommit att det var vårdslöst av den tilltalade att påbörja omkörningen, och ingen motbevisade uppgifterna om att bilen han körde om under omkörningen ökade hastigheten och trängde ut den tilltalades bil.⁸¹ I en annan aktuell hovrättsdom friades den tilltalade också på grund av nöd vid hastighetsöverträdelse. En busschaufför hade framfört sin buss i 97 km/h på en 90-väg. Hovrätten konstaterade snabbt att det handlade om en nödsituation, och förde därefter ett ganska utförligt resonemang om försvarligheten i den tilltalades agerande. Domstolen börjar med att konstatera att det sällan går att undvika ansvar för hastighetsöverträdelse i samband med omkörning eftersom en förare måste att planera sin körning så att brott mot trafikregler undviks. Den tilltalade hade i detta fall inte själv framkallat nödsituationen utan den hade orsakats av en annan bilist som åsidosatt väjningsplikten gentemot honom. Det betonades att den tilltalade tvingades fatta ett snabbt beslut och att det andra alternativet som stod till buds i situationen (att bromsa in och försöka ta sig tillbaka i egna körfältet istället för att fullfölja omkörningen) var lika farligt. Därmed ansågs hans agerande försvarligt.⁸²

I RH 1983:75 anklagades en person för vårdslöshet i trafik då han hade överskridit hastighetsbestämmelserna vid ett flertal tillfällen, gjort olämpliga omkörningar samt tvingat efterföljande bil att bromsa för att undvika sammanstötning. Den tilltalade erkände detta, men hävdade att han hade gjort det i nöd eftersom han trodde att han var förföljd av bilen bakom sig och försökt skaka av sig den av rädsla för att bli rånad. I själva verket var den efterföljande bilen en civil polisbil vars poliser trodde att den

⁸⁰ Hovrätten över Skåne och Blekinge, dom 2010-06-22, mål B 257-10.

⁸¹ RH 2008:81.

⁸² Svea hovrätt, dom 2009-11-03, mål B 5252-09.

tilltalade var en biltjuv på grund av körsättet. Hovrätten accepterade att det handlade om en putativ nödsituation eftersom den tilltalade inte hade haft anledning att tro att den efterföljande bilen var en polisbil. I försvarlighetsbedömningen tog man hänsyn till att någon skada inte uppkom, att den tilltalade greps av panik och riktade in sig på att undkomma sina förföljare, att han körde i obebyggda trakter, att han inte har haft mycket tid till övervägande och att möjligheterna att komma undan var begränsade.⁸³

Friad från ansvar blev också en person som körde bil genom en folksamling och körde på två personer utanför ett diskotek. Han hade utsatts för ett allvarligt brottsligt angrepp genom att flera personer angrep och misshandlade honom. Den tilltalade klev in i sin bil och började köra, men ett stort antal personer befann sig utanför diskoteket och han fick uppfattningen att de var hotfulla och att han svävade i livsfara om han stannade bilen. Han tyckte att han såg en lucka i folksamlingen och körde genom den för att slippa stanna bilen. Hovrätten förkastade den tilltalades mening att han var angripen av samtliga personer i folkhopen, och menade därför att det här handlade om nöd snarare än nödvärn. Hovrätten tog hänsyn till att den tilltalade försökte begränsa risken för skada och att ingen han såg som utomstående skadades. Därför ansåg hovrätten att hans handlande var rimligen motiverat och således inte oförsvarligt. En skiljaktig ansåg däremot att hans handlande var oförsvarligt med tanke på det starka intresse som trafiksäkerhet utgör och det stora antal människor som befann sig på vägen.⁸⁴

4.3.1.1 Analogi till 24 kap. 4 § Brb

Lagen (1976:206) om felparkeringsavgift infördes 1976 och i och med den belades felparkering med en avgift istället för med ett straff. Enligt förarbetena till lagen om felparkeringsavgift finns möjligheten att framställa invändningar mot en felparkeringsavgift.⁸⁵ Dessa invändningar var främst menade att vara av formell eller rättslig natur, och torde inte åsyfta en möjlighet att få befrielse från betalningsansvar för att bilföraren har en giltig ursäkt. Trots detta har i ett flertal fall förvaltningsrätt företagit en skälighetsprövning angående just detta, med hänvisning till praxis före lagens tillkomst och med en analogi till brottsbalken.⁸⁶ Domstolarna har då bland annat tittat på tre klagorande fall från 1975 angående olaga uppställning av bil och liknande förseelser. Dessa tillkom visserligen vid en tid då trafikförseelser av det här slaget ledde till straff, men man har i senare rättsfall hänvisat till dessa när man gör analogier.⁸⁷ I det första fallet felparkerade den tilltalade sin bil på gatan utanför sin butik där glasrutan under natten hade slagits sönder. Han ville inte lämna butiken utan tillsyn och hann därför inte flytta bilen till sitt garage. Högsta domstolen ansåg att

⁸³ RH 1983:75.

⁸⁴ RH 1994:9.

⁸⁵ Prop. 1975/76: 106, s. 21

⁸⁶ SvJT 1980 rf s. 44

⁸⁷ Holmqvist, m.fl., s. 24:47

nödsituation förelåg och konstaterade helt kort att med hänsyn till omständigheterna var den tilltalades handlande försvarligt.⁸⁸ I det andra fallet hade den tilltalade parkerat sin bil med två hjul på trottoaren för att hjälpa sin rörelsehindrade make ur bilen, och blev anklagad för olaga uppställning. Detta ansågs inte vara en nödsituation.⁸⁹ I det tredje fallet hade en person parkerat sin bil utan att betala parkeringsavgift, eftersom hon hade blivit försenad till bilen på grund av en söndrig hiss. Inte heller detta ansågs vara en nödsituation, och det uttalades att även om det finns anledning till att man inte kan fullgöra sina åtaganden med parkeringsavgifter utgör detta ett medvetet risktagande. Kroniskt sjuka har dessutom rätt att få särskilda parkeringstillstånd, och detta kan därmed inte vara en ursäktande omständighet.⁹⁰

En person som en kort stund ställde ifrån sig sin bil på en gata där stoppförbud gällde för att hjälpa till att flytta en framförvarande bil har däremot sluppit betalat felparkeringsavgift. Att det handlar om en analogi till 24 kap. 4 § BrB framgår bara av ett tillägg av hovrättslagmannen Beling. Han fastslår att betalningsansvaret för felparkeringsavgifter väsentligen är objektivt grundat och att nödbestämmelsen där måste utnyttjas restriktivt så att inte effektiviteten försämras. Som jag tolkar det var anledningen till att agerandet var försvarligt i just detta fall framför allt att den tilltalade inte handlade i eget intresse utan för att flytta en bil för att underlätta framkomligheten på gatan. Hänsyn togs också till att hans parkering inte hindrade övrig trafik.⁹¹ Samma analogi gjordes i RH 1988:112. En kvinna hade parkerat i en taxizon nära sin bostad. Anledningen var att hon var tvungen att hjälpa sin gravt handikappade son som hade fått ett epileptiskt anfall att komma hem så snabbt som möjligt för vård. Till skillnad från tingsrätten friade hovrätten henne från ansvar på grund av en analogisk tillämpning av nödbestämmelsen. Man ansåg att det var förståeligt att den tilltalade framför allt tänkte på sonens hälsa och försökte bringa honom vård vid hans epileptiska anfall. Hovrätten räknade upp ett antal omständigheter som gjorde hennes handlande försvarligt. Dessa var sonens dubbla handikapp, hans ålder (nästan 30 år) som gjorde honom svårhanterlig för henne, hans oförmåga att själv hjälpa till för att ta sig in i bostaden samt väderleken (det hällregnade). Dessutom ansåg man att hon hade ställt bilen på ett sådant sätt i taxizonen att taxibilarna fortfarande kunde utnyttja denna.⁹² Felparkering handlar det också om i SvJT 1972 rf s. 62, där en bil stod kvar på en parkeringsplats i strid med datumparkeringsbestämmelser. Även här friades den tilltalade. Denne var sjuk i hög feber, temperaturen utomhus var -20°C och eftersom den tilltalade tidigare hade drabbats av hjärtinfarkter vid feber hade han tillsagts av läkare att vara försiktig i sådant tillstånd. Eftersom varken hans fru eller barn hade körkort ansågs hans agerande försvarligt.⁹³

⁸⁸ NJA 1975 s. 570 I.

⁸⁹ NJA 1975 s. 570 II.

⁹⁰ NJA 1975 s. 570 III.

⁹¹ RH 1986:157.

⁹² RH 1988:112.

⁹³ SOU 1988:7 s. 85.

4.3.2 Jaktbrott och brott med angripande djur

Det finns åtskilliga domar som behandlar brott där den skadade egendomen utgörs av ett djur. Dessa är särskilt intressanta då faran här kommer från samma föremål som måste skadas för att faran ska avvärjas. Det är alltså brott som i sin karaktär kanske liknar nödvärnsbrott mer än nödbrott och som därför skulle kunna ge upphov till en mildare bedömning.

Lagändringen 1994 då "värdefull egendom" ändrades till "egendom" ska hållas i minnet då detta är situationer där denna kan bli särskilt relevant. Just situationer med djur som har ett affektionsvärde var ju en av grupperna av egendom man ville skydda genom lagändringen.

Ett av de mål där motiveringen är utförligast är NJA 2004 s. 786, där en person anklagades för grovt jaktbrott då han hade dödat en varg. Den tilltalade hade vid flera tillfällen dagarna innan han sköt vargen fått uppgifter om att den hade angripit tamdjur i trakten. När han fick ett telefonsamtal om att vargen hade varit inne hos hans granne och rivit får gick han ut med geväret för att titta till sina kor och kalvar. Efter en stund fick han syn på vargen som gick in i hagen och närmade sig hans djur. Han sköt då vargen som dog. Tingsrätten och hovrätten uttalade sig överhuvudtaget inte om nödrätten utan gick på den tilltalades första invändning om att 28 § jaktförordningen kunde ge honom rätt att skjuta vargen. Denna avfärdade HD som gjorde en annan tolkning av jaktförordningen. HD konstaterade snabbt att en nödsituation förelåg på grund av den fara som hotade tamdjuren, och gick därefter över på försvarlighetsbedömningen. Man betonade att för att nödhandlingen inte ska vara oförsvarlig ska den vara påkallad av ett intresse av betydligt större vikt än det som offras genom handlingen, och att bedömningen av olika intressen kan växla över tiden. Synen på varg har förändrats mycket under åren och utrymmet att med stöd av nödreglerna döda den är idag ganska begränsat. Detta kommer till uttryck i bland annat jaktlagens bestämmelser om hotade, sällsynt och särskilt skyddsvärt vilt samt EU:s art- och habitatdirektiv.⁹⁴ På andra sidan av intresseavvägningen sattes den tilltalades invändningar om att vargen inte har något ekonomiskt värde och att han enligt djurskyddslagen är skyldig att behandla sina djur väl och skydda dem från onödigt lidande. HD ansåg inte att dess invändningar ändrade bedömningen och tyckte dessutom inte att den tilltalade hade gjort tillräckligt för att avvärja angreppet, till exempel genom att skjuta ett varningskott i luften. Eftersom han därtill stod och inväntade vargen i cirka 10 minuter var omständigheterna heller inte sådana att han svårligen kunde besinna sig, som vid nödexcess. Vid straffvärdesbedömningen togs dock hänsyn till nödsituationen.⁹⁵

⁹⁴ Rådets direktiv 92/43/EEG av den 21 maj 1992 om bevarande av livsmiljöer samt vilda djur och växter.

⁹⁵ NJA 2004 s. 786.

Det finns dock exempel på att dödande av vilt djur har ansetts försvarligt, och då huvudsakligen när det handlar om fara för liv eller hälsa. Ett exempel är en hovrättsdom från 2004 där en man hade skjutit en björn som närmade sig honom. Det fastslogs att åklagaren inte hade motbevisat att det förelåg en nödsituation. Efter att ha konstaterat detta uttalade man helt kort att skyttens agerande inte var oförsvarligt, och han friades.⁹⁶

I det tidigare nämnda NJA 1988 s. 495 tog sig en jakthund in i en inhägnad och angrep två dvärggetter. Getternas ägare sköt då hunden som dog. HD:s ledamöter var splittrade och i domen finns både skiljaktiga meningar och tillägg. Majoriteten enades om att det handlade om en nödsituation, men att den inte var försvarlig då jakthundens värde var mångdubbelt högre än getternas. Eftersom han tog sig tid att gå in i sin bostad och hämta ett gevär var inte heller omständigheterna sådana att han svårligen kunde besinna sig, vilket däremot en skiljaktig ansåg.⁹⁷ Beaktas ska dock att detta ägde rum innan lagändringen 1994 då ”värdefull” slopades, och att utgången därför kanske skulle kunna bli annorlunda idag. Dahlström m.fl. hävdar dock att eftersom lagstiftaren inte har avsett någon förändring i sak vad gäller försvarlighetsbedömningen har rättsfallet än idag stor relevans för gränsdragningen av hur mycket våld som får användas i en nödsituation.⁹⁸ Det som förändrades var ju bara definitionen av vad som utgör en nödsituation.

En liknande situation förelåg i ett opublicerat hovrättsfall från 2011. Här hade en jakthund tagit sig in i en hönsgård och bitit ihjäl ett antal hönor. Hovrätten konstaterar att situationen åtminstone till en början var kaotisk och att hunden varken gick att skrämma iväg eller fånga in, och att en nödsituation därmed förelåg. Därmed ansåg inte domstolen att handlingen att skjuta hunden var försvarlig. I försvarlighetsbedömningen togs hänsyn till att förloppet var långvarigt, att endast ett fåtal levande höns fanns kvar, att ytterligare en person fanns på platsen som kunde hjälpa till samt att det fanns mindre ingripande handlingsalternativ.⁹⁹ Dock nämndes här inte som i det förstnämnda fallet värdediskrepansen mellan boskap och hund.

Ytterligare ett rättsfall som är från tiden före lagändringen, men som ändå kan vara intressant, är NJA 1981 s. 907. Här handlade det om en man som hade skjutit en ren för att mota bort en grupp renar som hade kommit in på hans åkrar och skadat dessa. Mannen hade tidigare tagit kontakt med den som var ansvarig för renarna samt polismyndigheten för att mota bort dem. Dessutom hade länsstyrelsen uppmanat samebyarna att vidta åtgärder. HD:s motivering är något oklar men man konstaterar att mannen har befunnit sig i en synnerligen besvärande situation, möjligtvis är detta att förstå som nödsituation då man sedan går över till att bedöma försvarligheten. Här tar man hänsyn till att han kunde räkna med ersättning för skadan enligt

⁹⁶ Hovrätten för nedre Norrland, dom 2004-02-27, mål B 1265-02.

⁹⁷ NJA 1988 s. 495.

⁹⁸ Dahlström, Mats, Strand-Westerlund Anette & Westerlund, Gösta, *Brott och påföljder*. 4:e upplagan. Bruuns bokförlag, 2011, s. 73.

⁹⁹ Göta hovrätt, dom 2011-01-10, mål B 1703-10.

särskilda regler i rennäringslagen och att detta därmed gjorde hans agerande mindre försvarligt. Slutligen konstaterar man att ”renarnas skadegörelse (inte har) varit av den beskaffenhet att Per-Göte A kan anses ha befunnit sig i sådan nöd att det varit försvarligt av honom att söka hejda vidare skadegörelse genom att döda en ren”. Som synes tycks försvarlighetsbedömningen bero av hur allvarlig nödsituationen är. Slutsatsen blev hur som helst att han inte kunde gå fri från ansvar på grund av nöd. Med hänsyn till att han anmält renarna på sin mark innan han sköt och omedelbart efter skjutningen anmälde sitt agerande till polisen, samt att vägledande rättsfall dittills saknats om liknande situationer, fick han dock påföljdseftergift.¹⁰⁰

Viss osäkerhet kan också skönjas i RH 1993:163. Här angrep en löst springande hund en kopplad hund. Ägaren till den kopplade hunden lyfte då den lösa hunden i nackskinet och kastade den i marken så att den skadades. Hovrätten var tveksam till om en nödsituation överhuvudtaget förelåg men gick ändå vidare till försvarlighetsbedömningen där man fann det uppenbart att gärningsmannens handlande inte stått i rimlig proportion till farans beskaffenhet eller den hotande skadan. Därmed ansågs hans handlande inte försvarligt och man avfärdade också att omständigheterna skulle medge nödexcess.¹⁰¹ Ett nyare, opublicerat rättsfall har nästan identiska förutsättningar: en löst springande hund attackerade en kopplad hund. Ägaren till den kopplade hunden sparkade då den lösa hunden så att den skadades. Utgången blev dock annorlunda. Den attackerande hunden var en valp men storleksmässigt fullvuxen. Även om hovrätten inte fastslog att det förelåg en nödsituation antog man att gärningsmannen måste ha uppfattat det så, och det förelåg alltså en putativ nödsituation. Man tyckte också att mannens agerande hade varit försvarligt då han hade stampat i marken och ropat för att försöka avvärja faran på annat sätt innan han sparkade hunden, samt därför att den andra hundens ägare inte hade varit där och han av rädsla för att bli biten inte vågade lyfta upp sin egen hund. Någon mindre ingripande åtgärd för att avvärja faran fanns alltså inte.¹⁰²

4.3.3 Brott inom polisväsendet

24 kap. 4 § gäller alla, och kan även bli aktuell om polis ingriper i en nödsituation, trots att ingripandet kanske ingår i polisens tjänsteåligganden. Angående försvarlighetsbedömningen skriver Sjöholm att den egentligen innebär samma avvägningar som den polisrättsliga proportionalitetsprincipen.¹⁰³ I denna väger man den skada (rättslig, ekonomisk eller personlig) som kommer av ett ingripande mot ett motstående intresse.¹⁰⁴ Nödsituationen fungerar alltså likadant för poliser i

¹⁰⁰ NJA1981 s. 907.

¹⁰¹ RH 1993:163.

¹⁰² Svea hovrätt, dom 2007-09-27, mål nr B 245-06.

¹⁰³ Sjöholm, Erik, *När och hur får polisen ingripa?*, andra upplagan, Statens nämnd för utgivande av förvaltningsrättsliga publikationer, 1978, s. 293 f.

¹⁰⁴ Sjöholm, 1978, s. 96.

yrkesutövning som för andra, men problemen vid tillämpandet kan ha lite annan karaktär beroende på att det är speciella intressen som vägs emot varandra.

Ett unikt, men likväl väldigt intressant fall, är NJA 1996 s. 443 som behandlar urkundsförfalskning och osant intygande. I fallet hade två polismän upprättat falska förundersökningsprotokoll under en utredning för att få tillbaka några stulna målningar av Carl Larsson. Protokollen upprättades för att skydda en uppgiftslämnare som ordnat fotografier åt polismännen, och för att genom dessa fotografier hitta tavlorna och gärningsmännen. Poliserna åberopade nöd av två anledningar: dels att fara förelåg för att den stulna konsten aldrig skulle hittas eller att den skulle förstöras, dels för att skydda uppgiftslämnaren som riskerade att utsättas för våld eftersom han hade lämnat information till polisen. Som stöd anförde de bland annat att taveljuvarna uttalat till uppgiftslämnaren att de hellre skulle bränna tavlorna än lämna dem till polisen. Mot detta ställdes vikten av att "polisens arbete utförs i enlighet med vad som gäller enligt lag och författning". HD avfärdade genast att nödsituation förelåg på den grunden att uppgiftslämnaren var i fara, denna fara var inte tillräckligt nära förestående. Att tavlorna hotades av förstörelse ansågs dock mer troligt och möjligtvis (formuleringen är något oklar och lyder: "Om situationen sålunda kan anses ha utgjort nöd"¹⁰⁵) ansåg HD att det rörde sig om en nödsituation och gick över till försvarlighetsbedömningen. Diskussionen är inte särskilt utförlig men HD konstaterar att sanningskravet för förundersökningar är mycket starkt och bara kan åsidosättas i extrema undantagssituationer. En sådan situation ansåg man inte förelåg, och det var alltså inte försvarligt att agera som poliserna gjort. Därmed gick man emot underinstansernas domar, som hade friat poliserna på grund av nöd. Man hänvisar också till att om en intresseavvägning redan har skett i lagstiftningen kan man i allmänhet inte bli ansvarsbefriad genom att göra en egen avvägning.¹⁰⁶

Axberger som har behandlat fallet har inte heller lyckats uttolka om HD ansåg att det verkligen handlade om en nödsituation, men menar att HD kanske undvek att ta upp detta för att istället korrigera den försvarlighetsbedömning som underinstanserna gjort. Hade man kommit fram till att det inte var en nödsituation hade ett resonemang angående försvarligheten egentligen blivit överflödigt. Det som dokumenteras i en förundersökning ska vara korrekt och sant, vilket betonas noga av HD. Detta ser Axberger som en stor förtjänst, speciellt eftersom underinstanserna inte diskuterade detta närmare. Han anser dock att fallet antagligen inte behandlar en nödsituation överhuvudtaget, och att kanske hade varit ännu viktigare att korrigera underinstansernas uppfattning om vad som egentligen utgör en nödsituation.¹⁰⁷ I förarbetena har fastslagits en princip om att polisen aldrig får begå en kriminaliserad handling för att kunna efterforska eller avslöja ett brott. Denna princip modifieras dock genom att det anges att

¹⁰⁵ NJA 1996 s. 443, citat från s. 454.

¹⁰⁶ NJA 1996 s. 443.

¹⁰⁷ Axberger, Hans-Gunnar, Nödens lag. I: *Rättsfall att minnas: till Jan Hellner den 28 oktober 1997*, Juristförlaget, 1997, s. 427 f.

vissa otillåtna handlingar kan bli tillåtna genom användning av 24 kap. 4 § BrB. Som exempel nämner beredningen att polisen får åsidosätta vissa ordningsföreseelser i en nödsituation. Dock påpekar man att för att ge polisen ytterligare befogenheter bör lagstöd finnas i särskilda rättsregler.¹⁰⁸ Asp hävdar att någon nödrätt som rättfärdigar brottsprovokation inte generellt sett kan komma ifråga. Han påpekar dessutom att situationen blir lite märklig eftersom brottsprovokationen på grund av nöd ofta måste rikta sig mot personer mot vilka man inte har full bevisning, alltså bara misstänkta personer.¹⁰⁹ Han hävdar också att det knappast kan anses vara försvarligt (eller troligare att inte ens en nödsituation föreligger) att motivera en nödrätt för polisen för att förhindra framtida brott. Brott som ännu inte har begåtts är att betrakta som abstrakta brott, och även om det inte alltid krävs konkret fara för att nödrätt ska föreligga bör så allmänna, ospecificerade faror som framtida brott inte vara tillräckligt för att en nödsituation ska föreligga.¹¹⁰ Sägas ska dock att området brottsprovokation är mycket omdiskuterat och att detta ytterligare komplicerats genom att Europadomstolens domar visar en mindre restriktiv hållning än Sveriges.¹¹¹

I ett fall har frågan uppkommit om det var tillåtet för poliser att tvångsmedicinera personer i nödliknande situationer för att kunna verkställa en viss tjänsteåtgärd. JO har kritiserat detta agerande, och hänvisar till bestämmelsen om förbud mot påtvingat kroppsligt ingrepp i 2 kap. 6 § RF.¹¹² Däremot hänvisar JO också till polislagens förarbeten där det hävdas att detta inte utesluter möjligheten att det skulle kunna anses försvarligt att en polisman i ett ”exceptionellt fall” ger en människa medicin mot hennes vilja i en akut nödsituation.¹¹³

4.3.4 Brott inom hälso- och sjukvården

Sjukvården utgör ett lite speciellt område, där området för ansvarsfrihet på grund av åtgärdernas nytta ofta är större än på andra områden. Detta är något som knappast har nämnts alls i förarbetena, men diskuterats en del i doktrinen. I mycket är området specialreglerat och handlar om samtycke och tillåtet risktagande, men i många fall kan bestämmelsen om nöd bli tillämplig. Ett exempel som Jareborg nämner är att det kan vara försvarligt att göra en operation utan tillgång till den utrustning som normalt bör utnyttjas (vilket vanligtvis är brottsligt) om nödläget är allvarligt och uppkommer på en oåtkomlig plats.¹¹⁴

¹⁰⁸ SOU 1982:63, s. 140.

¹⁰⁹ Asp, Petter, *Straffansvar vid brottsprovokation*, Norstedts Juridik, 2001, s. 282 f.

¹¹⁰ Asp, 2001, s. 282 f.

¹¹¹ För mer diskussioner se t.ex. Asp, Petter, *Om brottsprovokation och dess betydelse för den provocerades ansvar*, SvJT 2008 s. 780.

¹¹² JO 2005/06, s. 126.

¹¹³ Prop 1983/84:111, s. 92 f.

¹¹⁴ Jareborg, 2005, s. 297 ff.

Vid diskussionen om nöd i hälso- och sjukvårdssituationer handlar det ofta om huruvida patienten har gett samtycke till ingreppet. Har patienten gett samtycke kan läkaren knappast dömas för misshandel, och inte heller kan en nödsituation anses föreligga. Det är vid de tillfällen då det inte har varit möjligt att få ett samtycke från patienten som nödsituationen kan bli aktuell. Om en klar nödsituation föreligger kan man kanske bortse från samtycke, men däremellan finns en stor gråzon av presumerade samtycken och *negotium gestio*.¹¹⁵ När patienten är medvetlös går inte heller att inhämta samtycke, utan nöd eller liknande bestämmelse måste då tillämpas. Trots att en person till exempel har gjort ett självmordsförsök och därefter blivit medvetlös, kan man för det mesta utgå ifrån att hypotetiskt samtycke för att gör ingrepp som räddar dennas liv föreligger.¹¹⁶ Dessutom finns det ett antal avvägningar som ska göras för att ett ingrepp ska kunna göras med hänvisning till nödsituation, utöver det faktum att det ska handla om åtgärder som inte kan skjutas upp utan risk för patientens liv eller hälsa. Rynning räknar upp några faktorer som kan bli betydelsefulla vid försvarlighetsbedömningen. Avvägningen ska göras mellan å ena sidan åtgärdens angelägenhetsgrad och å andra sidan ingreppets omfattning, risken för komplikationer och kränkningen av patientens självbestämmanderätt.¹¹⁷

Enligt Sahlin skulle en nödsituation till exempel kunna tillåta ytterligare patientintagningar på redan överfulla vårdavdelningar, även om detta bryter mot lag och myndighetsbeslut, medför påfrestningar för personalen och därutöver andra olägenheter från arbetsmiljösynpunkt. För att vara försvarligt måste det dock gälla en kort tid då extraordinära förhållanden motiverar detta fram till att alternativa lösningar har hittats.¹¹⁸ Sahlin tar också upp om man med tvång får tillföra mat och dryck då någon inte intar detta, antingen på grund av sjukdom eller självförvållat på grund av till exempel strejk. Han menar att detta ofta kan anses försvarligt då patientens liv är i uppenbar fara, men att man måste göra en avvägning i varje enskilt fall. Man måste vid försvarlighetsbedömningen ta hänsyn till att ingreppet företas mot någons vilja, och en förutsättning är att den fara för liv och hälsa som föreligger verkligen är överhängande.¹¹⁹ Även Jareborg fastslår att det kan vara försvarligt att ingripa för att rädda liv även om den döende motsätter sig detta, och nämner då som exempel att förhindra någon från att begå självmord, genomföra tvångsmatning, tvångsmedicinering eller operativt ingrepp.¹²⁰ Han framhåller dock att meningarna är delade om hur långt man får gå. Av respekt för individens självbestämmanderätt bör personer som är beslutskompetenta, vid medvetande och motsätter sig åtgärden slippa utsättas för ingrepp. Är personerna däremot med stöd i lag frihetsberövade eller beslutsinkompetenta bör ingreppen vara försvarliga. Är

¹¹⁵ Sahlin, s. 600.

¹¹⁶ Jareborg, 1994, s. 189.

¹¹⁷ Rynning, Elisabeth, *Patientens samtycke – rättsligt relevant eller bara medicinsketiskt?*, JT 1990/91, s. 633.

¹¹⁸ Sahlin, s. 618.

¹¹⁹ Sahlin, s. 613 f.

¹²⁰ Jareborg, 2005, s. 267.

personerna medvetlösa är ingrepp troligen försvarligt om hypotetiskt samtycke kan anses föreligga.¹²¹

Ett mer hypotetiskt problem är att en person har råkat ut för en skada och genast behöver blodtransfusion för att överleva. Om denna person har en mycket ovanlig blodgrupp och den enda tillgänglige blodgivaren med samma blodgrupp inte ställer sig till förfogande, skulle det då vara möjligt att med hjälp av nödregeln tvångstappa blodet? Sahlin menar att det troligen är uteslutet i svensk rätt, och på samma sätt menar han att det ligger till med organtransplantation. Försvarlighetsbedömningen gör antagligen detta agerande omöjligt. Sahlin menar också att det i princip inte finns något utrymme för att genom nödhandling tillföra patienten nytt blod om denne motsätter sig detta på exempelvis religiösa grunder.¹²²

Rättsfallen på området är få, men jag har hittat ett som i någon mån berör en nödliknande situation: NJA 1990 s. 442. I detta fall skulle en patient opereras för smärta i höften. Patienten informerades inte i förväg om att en avskärning av en nerv skulle kunna bli aktuell och gav inte sitt samtycke till detta. Trots det skar läkarna av nerven under operationen.¹²³ Rynning menar att den nödliknande situationen här uppkom när operationen påbörjats och att situationen framkallades av läkarna. Eftersom läkarna inte innan ingreppet hade informerat och inhämtat samtycke för att skära av nerven orsakades nödsituationen direkt av läkarnas försumlighet beträffande detta.¹²⁴ HD friade dem trots detta då läkarna valde det handlingsalternativ som var minst otillfredsställande. Detta grundade de bland annat på risken för komplikationer och det faktum att det skulle vara svårt att genomföra åtgärden vid ett senare tillfälle. Rynning menar att deras agerande vid själva operationen möjligtvis var försvarligt, men däremot definitivt inte deras framkallande av situationen som berodde på åsidosättande av informerande och inhämtande av samtycke.¹²⁵

4.3.4.1 Hypotetiskt samtycke

Som ovan nämnts blir samtycke eller hypotetiskt samtycke ofta av betydelse i situationer inom sjukvården, men det kan också ha betydelse vid andra tillfällen. För att förstå samspelet mellan samtycke, hypotetiskt samtycke och nöd gör jag här en lite grundligare genomgång.

Hypotetiskt samtycke kan ibland jämte andra omständigheter ha betydelse vid försvarlighetsbedömningen i nödsituationer.¹²⁶ Med hypotetiskt samtycke menas att en person skulle ha samtyckt om han blivit tillfrågad. Något faktiskt samtycke föreligger dock inte.¹²⁷ Strahl anser att hypotetiskt

¹²¹ Jareborg, 2005, s. 299.

¹²² Sahlin, s. 609 f.

¹²³ NJA 1990 s. 442.

¹²⁴ Rynning, s. 633.

¹²⁵ Rynning, s. 644.

¹²⁶ Asp, Ulväng & Jareborg, s. 259.

¹²⁷ Jareborg, 2005, s. 255.

samtycke kan användas för att komplettera den, som han säger, ”snäva bestämmelsen i 24:4”. Han syftar då på fall som inte är nödsituationer men liknande sådana, t ex att ta sig in i någons lägenhet i dennes frånvaro för att laga ett läckande vattenrör. I doktrin har dock även möjligheten att kombinera hypotetiskt samtycke och verkliga nödsituationer behandlats.¹²⁸

Att bryta sig in i någons lägenhet för att laga vattenkranen är ett slags specialfall av hypotetiskt samtycke som brukar kallas negotiorum gestio (tjänst utan uppdrag). I avsaknad av praxis har något närmare tillämpningsområde för denna oskrivna regel dock inte kunnat fastställas.¹²⁹

”Riktigt” samtycke finns som en ansvarsfrihetsgrund i 24 kap. 7 § BrB, och i denna bestämmelse innefattas alltså inte hypotetiskt samtycke. Det är inte uteslutet att hypotetiskt samtycke i sig skulle kunna ha ansvarsbefriande verkan, men mer vanligt är att det som en omständighet bland flera påverkar försvarlighetsbedömningen vid nöd.¹³⁰ Försvarlighetsbedömningen kan alltså bli mindre sträng om det finns anledning att tro att man genom handlingen tillgodoser en persons önskan, och detta är kanske extra troligt om såväl skyddad som offrad egendom ägs av samma person.¹³¹ Med andra ord kan en kombination av reglerna om nöd och samtycke ge straffrihet i större utsträckning än vad som nämns i nödparagrafen.

4.3.5 Brott begångna under hot

Ett mycket uppmärksammat fall under 1970-talet var det så kallade Norrmalmstorgsdramat. Jan Erik Olsson hade efter att ha avlossat flera skott med en kulsprutepistol tagit tre personer som gisslan i Sveriges Kreditbank vid Norrmalmstorg i Stockholm. Han krävde att tre miljoner kronor skulle lämnas till honom tillsammans med Clark Olofsson, som vid den tiden satt i fängelse på grund av grovt rån. Efter ett beslut av regeringen fördes Olofsson till banken, och sammanfördes sedan av en polismästare med Olsson och gisslan mot regeringens instruktioner. Polisen hade stängt dörren till bankvalvet och börjat borra hål in till det. Fem dagar efter gisslantagandet gav Olsson upp då polisen hade börjat sprida gas i valvet. Den intressanta frågan i det här fallet är om Olofsson kunde dömas för människorov eller grovt rån. Olofsson hade bland annat stulit minst 99 000 kr från en kassalåda samt patrullerat, förstört film från bevakningskameror med mera för att förhindra polisernas aktiviteter. Olofsson vitsordade allt detta, men invände att han skulle gå fri på grund av nöd.¹³²

Hoflund diskuterar rättsfallet utifrån frågeställningen om det är tillräckligt för straffrihet att en nödsituation föreligger rent objektivt sett. Han anser att vissa av hovrättens uttalande tyder på att de inte tycker det. De uttalar att

¹²⁸ Strahl, s. 383 f.

¹²⁹ Jareborg, 2005, s. 293.

¹³⁰ Jareborg, 2005, s. 286.

¹³¹ Jareborg, 2005, s. 266.

¹³² SvJT 1975 rf s. 7 f.

även om vissa av Olofssons åtgärder inte ter sig som nödvändiga för att lätta situationen för gisslan ska åtalet ändå i sin helhet lämnas utan bifall. Detta både på grund av nödsituationens allvarliga karaktär och på svårigheten för Olofsson att på ett objektivt riktigt sätt bedöma situationen.¹³³ Hovrätten ansåg inte det var visat att Olofsson hade handlat frivilligt för att hjälpa Olsson, utan att hans invändning om att han hade handlat för att underlätta för gisslan genom att lugna Olsson måste beaktas. Hovrätten uttalade dessutom att en av anledningarna till att åtalet skulle lämnas utan bifall var ”det lyckliga slutet på dramat”.¹³⁴ Tydligen ska alltså detta lyckliga, och kanske inte helt beräknliga slut, inverka till att Olofssons handlingar anses som mer försvarliga. Wennberg och Leijonhufvud nämner också hovrättens något oklara formulering, och kommer till slutsatsen att även om det hade kunnat styrkas att Olofsson handlat i annan avsikt än att lugna rånaren och underlätta gisslans situation är det inte säkert att Olofsson skulle ha fällts till ansvar. Formuleringen om att han underlättade för gisslan var därför kanske snarare ett led i försvarlighetsbedömningen än en anledning till att det ansågs vara en nödsituation.¹³⁵

Likaså har skyddande av brottsling ansetts försvarligt i ett fall där en person stod under hot av en brottsling. En tilltalad anklagades för att ha undanröjt bevis för ett mord och på annat sätt medverkat till att brottet inte uppdagats. Hon friades från ansvar.¹³⁶

I de flesta fall där personer har begått brott under hot och tvång från en annan person har agerandet dock inte ansetts vara försvarligt. Det finns många fall där människor har begått till exempel smugglings- eller narkotikabrott och hävdar att de gjort detta under hot och att de därmed begått brotten i nöd. Sådana fall bedöms sällan vara nödsituationer, då domstolen ofta hävdar att faran inte var akut och andra möjligheter än att begå brottet stod till buds.¹³⁷

4.3.6 Övriga situationer

Brottstyperna ovan är de vanligaste i rättsfall om nöd, men eftersom nöd kan förekomma då i princip vilka brott som helst är begångna finns naturligtvis också en del andra fall. I ett aktuellt fall godtogs nöd till skillnad från ovan som ansvarsfrihetsgrund för ett narkotikabrott. Här handlade det om en person som drabbades av en attack av panikångest på sin arbetsplats. Eftersom han inte hade sin medicin med sig tog han en tablett Stesolid (narkotikaklassat) som var utskrivet för liknande problem till hans arbetskamrat och farbror. Hovrätten ansåg att putativ nödsituation låg för

¹³³ Hoflund, Olle, En märklig historia, I: *Svensk rätt i omvandling. Studier tillägnade Hilding Eek, Seve Ljungman och Folke Schmidt*, Norstedt & Söners förlag, 1976, s. 198 f.

¹³⁴ SvJT 1975 rf s. 7, citat från s.12

¹³⁵ Leijonhufvud & Wennberg, s. 92.

¹³⁶ Hovrätten för nedre Norrland, dom 2008-02-26, mål B1293-07.

¹³⁷ Se t.ex. Hovrätten över Skåne och Blekinge, dom 2005-09-15, mål B 1999-05, och Hovrätten över Skåne och Blekinge, dom 2004-02-13, mål B 25-04.

handen då, som man sa, ”det knappast kan komma i fråga att bedöma en attack av panikångest som ett sådant hot mot hälsan, att den allmänt, straffritt skulle berättiga till intag av narkotiska läkemedel utan receptförskrivning”. Eftersom den tilltalade dock hade uppfattat situationen som att förhållandena var sådana att han straffritt kunde bruka narkotikan ansågs hans handlande försvarligt och han friades han från ansvar.¹³⁸

I ett annat fall hade en person anklagats för otillåten miljöverksamhet eftersom han hade grävt ett djupt hål i en hamnbassäng i ett naturreservat. Den tilltalade hävdade att han gjort detta för att få upp sina fiskeredskap som det ovanligt höga vattenståndet hade tagit med sig och som frusit fast på botten. Hovrätten ansåg detta vara en nödsituation eftersom det var viktigt för honom att få upp redskapen innan säsongen började. I försvarlighetsbedömningen framhölls att redskapen var dyrbara och att de var väsentliga för den tilltalade i hans yrkesverksamhet. Därför friades han från ansvar.¹³⁹

Ytterligare ett fall är RH 1996:144, där en mamma krossade en fönsterruta och tog sig in till sina minderåriga barn som hon misstänkte drack alkohol i hennes före detta makes hem. Domstolen konstaterar att barnens agerande åtminstone på sikt kan anses utgöra en fara för deras hälsa och utveckling, men att situationen inte var så akut att det motiverade ett omedelbart ingripande av mamman. Om domstolen med sitt uttalande syftar till att en nödsituation inte kan ligga för handen eller att det handlar om en nödsituation men att mamman agerat oförsvarligt är av formuleringen inte klart. Ett skiljaktigt hovrättsråd var klarare i sin motivering och hävdade att en nödsituation förelåg. Han menade också att eftersom skadan modern åsamkade med hemfridsbrottet enbart drabbade den andra vårdnadshavaren till barnen som borde ha samma intresse som mamman av att festen hindrades var agerandet försvarligt. Skadegörelsen av fönstret var däremot inte försvarligt, men gick under nödexcessen.¹⁴⁰

4.4 Tolkningen av försvarlighetsrekvisitet vad gäller putativ nöd

Liksom vid nödvärn finns i nödfallen möjlighet att åberopa putativ nöd. En person kan missuppfatta en situation på så sätt att han tror att förhållandena är sådana att gärningen är försvarlig. Om det är så att han hade blivit frikänd på grund av nöd om förhållandena vore sådana som han trodde föreligger putativ nöd och han går fri från ansvar för uppsåtligt brott. Om gärningsmannen tror att ett undantag föreligger brister uppsåtet och han kan inte dömas.¹⁴¹ Domstolen ska titta på misstaget i samband med att försvarligheten av gärningen bedöms. Har situationen varit sådan att det inte

¹³⁸ Göta hovrätt, dom 2011-04-18, mål B 148-11.

¹³⁹ Hovrätten för övre Norrland, dom 2004-09-30, mål B 427-03.

¹⁴⁰ RH 1996:144.

¹⁴¹ Holmqvist m.fl., s. 24:51.

fanns någon godtagbar grund för misstaget eller att man som vanlig omdömesgill människa borde ha kunnat förvissa sig om det riktiga läget, blir man dock inte friad på grund av putativ nöd (men möjligtvis utifrån eventuell nödexcess).¹⁴²

Ett exempel är det tidigare nämnda RH 1983:75. Eftersom bilföraren hade friats från ansvar för vårdslös körning om den förföljande bilen inte hade varit en polis friades han på grund av putativ nöd. I RH 1981:46 ansågs också putativ nöd ha förelegat. Det var fallet då en man körde då rattfull för att hämta hjälp efter att dennes kamrat råkat skjuta sig. Han friades på grund av putativ nöd då han i sin uppjagade sinnesstämning inte kunde uppfatta att en nödsituation inte längre förelåg.¹⁴³

Det finns också exempel på fall där en mamma har gömt undan sina barn från pappan på grund av övertygelse om att han förgriper sig på barnet sexuellt. Domstolen ansåg att eftersom detta redan hade prövats i domstol och inga belägg för övergreppen hade förekommit kunde varken en nödsituation eller en putativ nödsituation anses föreligga.¹⁴⁴ Liknande resonemang för domstolen i RH 2005:73. Leijonhufvud och Wennberg har dock ifrågasatt denna utgång. De menar att även om invändningen om incest funnits vara ogrundad av domstolen hindrar detta inte modern från att ha en egen uppfattning i frågan, då bevisfrågan säkerligen hade en central roll i domstolens bedömning. Om hon betraktade invändningen som grundad kan ju putativ nöd sägas föreligga.¹⁴⁵

Jareborg har i en artikel diskuterat försvarlighetsrekvisitet vid putativ nöd. Han menar att det infördes en oavsedd förändring i tillämpningen av försvarlighetsrekvisitet i och med kodifierandet i brottsbalken. Denna innebär att försvarlighetsrekvisitet vid putativ nöd inte bara föreskriver en intresseavvägning, utan även ett culperekvisit. Om gärningsmannen har varit culpös har han trots att nödsituation föreligger, trots att han vid sådan eftertanke och aktsamhet som kan krävas av honom borde ha insett att situationen inte är sådan som han trodde. Själva villfarelsen måste alltså vara försvarlig, vilket Jareborg vände sig mot. Eftersom nödparagrafen har ett strängare försvarlighetsrekvisitet behöver culpan inte vara lika grov här som vid nödvärn.¹⁴⁶ I senare doktrin har detta sällan lagts fram på samma sätt, men ståndpunkten att gärningsmannens villfarelse trots allt måste vara ursäktlig (dvs. icke oaktsam) föreligger alltså. Om det var oaktsamt av gärningsmannen att inbilla sig att en nödsituation förelåg kan denna dömas för oaktsamhetsbrott. Själva gärningen får naturligtvis fortfarande inte vara oförsvarlig. Då denna bedömning görs utgår man utifrån den uppfattning som gärningsmannen haft om omständigheterna som omger gärningen.¹⁴⁷

¹⁴² Blomkvist, s. 52.

¹⁴³ RH 1981:46.

¹⁴⁴ NJA 1993 s. 128.

¹⁴⁵ Leijonhufvud & Wennberg, s. 92 f.

¹⁴⁶ Jareborg, Nils, *Putativ nöd*, Nordisk tidskrift for Kriminalvidenskab, 1969, s. 304 f.

¹⁴⁷ Asp, Ulväng & Jareborg, s. 374 f.

4.5 Nödexcess

Om någon har befunnit sig i en nödsituation och handlandet har ansetts oförsvarligt kan den tilltalade ändå frias från ansvar med hjälp av excessregeln i 24 kap. 6 § BrB. Som excess räknas till exempel situationer då omständigheterna var sådana att den tilltalade svårligen kunde besinna sig. Bedömningen utgår från hur läget tedde sig för gärningsmannen med hänsyn till dennes personliga förutsättningar och paragrafen gäller både för nöd och för nödvärn. Saker som kan spela in i bedömningen är till exempel att beslutet ska fattas snabbt eller vilket tillstånd den tilltalade befann sig i då denne begick brottet.¹⁴⁸ Också farans storlek och den handlandes personlighet kan ha betydelse för huruvida nödexcess blir aktuellt, t.ex. om han är särskilt lättskrämd eller nervös.¹⁴⁹ Faktorer som man tar hänsyn till i försvarlighetsbedömningen är alltså ungefär desamma som man beaktar då man överväger nödexcess. Håstad menar därför att detta lagrum inte borde ha någon större betydelse. Försvarlighetsbedömningen med sin hänvisning till ”omständigheterna i övrigt” medger enligt honom redan att hänsyn tas till den handlandes svårighet att genast avgöra hur allvarliga ingrepp som krävs för avvärjandet av faran.¹⁵⁰

4.6 Alltid oförsvarliga brott

Några begränsningar för vilka typer av brott som är tillåtna på grund av nöd finns inte i paragrafen. Trots det anses vissa brott alltid oförsvarliga. Man får till exempel inte döda en annan person för att rädda sitt eget liv, och inte heller uppoffra ett liv för att rädda flera andra. Ett känt engelskt rättsfall från 1884 som fortfarande brukar figurera i framställningar om nöd är *Dudley and Stephens*, där några sjömän åt upp en ung sjöman för att överleva i en livräddningsbåt till sjöss. Två män dömdes till döden på grund av mordet, men benådades innan domen verkställdes.¹⁵¹ I Sverige anses sådana handlingar inte tillåtna på grund av nöd, men de skulle kunna frias på grund av nödexcess.¹⁵² Enligt Jareborg kan det ibland vara tillåtet för en läkare att förkorta en människas liv. Denne skulle då kunna tillämpa nödparagrafen för att berättiga att livsuppehållande behandling avbryts. Som exempel tar han ett fall där en respirator behövs för att rädda livet på en annan, icke hjärndöd, patient.¹⁵³ Inom sjukvården finns många exempel på nödhandlingar som aldrig skulle kunna anses som etiskt försvarbara trots att viktiga intressen står på spel. Ett exempel som jag nämnde under 4.3.4. är att det antagligen aldrig är försvarligt att tvångstappa en person på blod för att genomföra en blodtransfusion.

¹⁴⁸ Leijonhufvud & Wennberg, s. 93 f.

¹⁴⁹ Brinck, Ohlson & Thornell, s. 80.

¹⁵⁰ Håstad, s. 140.

¹⁵¹ Brinck, Ohlson & Thornell, s. 79.

¹⁵² Asp, Ulväng & Jareborg, s. 246.

¹⁵³ Jareborg, Nils, *Brotten I*, 2:a upplagan, Studentlitteratur, 1984, s. 260.

Ett annat fall man kan fundera över är det då en person har dödat sin ”plågoande” efter många år. Jag har inte hittat några svenska fall när detta har ansetts utgöra nöd, men det har diskuterats i doktrin om att en nödliknande situation skulle kunna verka förmildrande på straffet eller göra ett mordfall till dråp. Träskman nämner ett rättsfall i Norge där en hustru som dödat sin man helt friades på grund av nöd. Hustrun hade under många år varit utsatt för misshandel av sin man och dessutom hade han förhindrat henne från att bryta upp och ta kontakt med utomstående.¹⁵⁴ Många domstolar har dock betonat att faran ska vara överhängande eftersom tid annars ofta finns för att avvärja den på ett annat sätt, och detta kan möjligtvis bli ett problem om man prövar om denna typ av fall kan utgöra nödsituationer.

Ytterligare en tänkbar situation är den som uppstod i NJA 1976 s. 183. En man var mycket svartsjuk sedan han kommit på att hans hustru hade en kärleksaffär med en annan man. Den tilltalade kom emot mannen med en kniv i handen varav mannen tryckte upp den tilltalade mot väggen med ett skurborstskäft mot halsen så att den tilltalade fick svårt att andas. Den tilltalade knivhögg då mannen till döds med tre hugg. Någon nödvärnssituation förelåg inte då den tilltalade först hade hotat mannen. Hovrätten ansåg däremot att en nödsituation förelåg, och även om man inte ansåg att det var försvarligt att på detta sätt hugga kniven i mannens bröst ogillades åtalet eftersom att den tilltalade svårligen kunnat besinna sig på grund av omständigheterna. Högsta domstolen kommenterade inte närmare nödsituationen utan friade istället den tilltalade på grund av att han hade sänkt medvetandegrad av andnöden.¹⁵⁵ Att ett dödande av en annan människa skulle anses försvarligt förefaller alltså ytterst otroligt. Däremot verkar det alltså inte omöjligt att den tilltalade ändå går fri på grund av nödexcess.

Felbedömningar i nödsituationer, till exempel när en person inte kan undvika att döda någon hur han än betar sig, kan, om än inte fria den tilltalade från ansvar, i alla fall medföra ansvar för dråp och inte för mord. Fall där en person inte kan undgå att begå brott hur han än betar sig brukar kallas för rättslig nöd.¹⁵⁶

Ett annat brott som man kan fundera över är tortyr. Jareborg målar upp en situation där man vet att en terroristorganisation har placerat en atombomb någonstans i en stads centrum som när som helst kan explodera, att man har gripit en medlem i organisationen och att det har visat sig omöjligt att få personen att avslöja var bomben finns. Frågan är då om man som en sista utväg i nöd skulle kunna använda tortyr. Enligt Jareborg borde det absoluta förbudet mot tortyr i 2 kap. 5 § RF utesluta ansvarsfrihet enligt 24 kap. 4 § BrB, men straffet kan sättas mycket lågt genom att tillämpa 29 kap. 3 § BrB.

¹⁵⁴ Träskman, Per Ole, *Normalfall eller dödande med förmildrande särdrag – gränsen mellan mord och dråp*, JT nr 2 1995/96, s. 441 f.

¹⁵⁵ NJA 1976 s. 183.

¹⁵⁶ Jareborg, 1984, s. 186.

En nödsituation föreligger alltså här, men det kan trots det aldrig anses försvarligt att använda tortyr.¹⁵⁷

¹⁵⁷ Jareborg, 2005, s. 267.

5 Avslutande del

5.1 Analys

Försvarlighetsbedömningen är viktig när 24 kap. 4 § BrB tillämpas av flera anledningar. Det handlar om fall där rätt står mot rätt, kanske om ingrepp i en utomståendes rättsfär eller där höga värden är inblandade. Dessutom är nöddparagrafen som helhet ganska generellt utformad och en mängd olika fall kan gå in under formuleringen. Det är därför viktigt att ha en ventil där intressena kan vägas emot varandra så att paragrafen inte får orimliga eller oönskade följder. Men en intresseavvägning medför naturligtvis också svårigheter. Värden som inte är materiella kan vara svåra att uppskatta, liksom vilka faktorer man ska ta hänsyn till vid avvägningen. Även i domstolarnas resonemang har detta ibland varit svårt att utläsa, men jag har nedan gjort en sammanställning av de faktorer som har förekommit oftast i domar från hovrätten och Högsta domstolen de senaste decennierna.

5.1.1 Förhållandet mellan försvarlighetsbedömning och nödsituation

Rent teoretiskt borde fallen där man kommer in på försvarlighetsbedömningen ha blivit fler efter lagändringen 1994 då kravet på att egendomen skulle vara värdefull slopades så att även egendom med enbart affektionsvärde inkluderades. Förut hände det ofta att det redan här fastslogs att det inte handlade om en nödsituation, och att man därför aldrig kom till försvarlighetsbedömningen. Även i doktrin hävdades att tyngdpunkten i och med lagändringen försköts från nödsituationen till försvarlighetsbedömningen, och att det numera mycket sällan *inte* skulle vara fråga om en nödsituation. Efter min genomgång av praxis har jag dock fått en delvis annan bild. I många av de fall jag läst, också de mest aktuella som RH 2010:69, har en nödsituation inte ansetts föreligga. Många av rättsfallen både före och efter lagändringen behandlar dessutom åtgärder som det föreligger en myndighet att verkställa och eftersom de inte är av rättsordningen skyddade intressen, föreligger inte heller nödsituation. Det är också i ytterst få fall där det föreligger en nödsituation som den inte anses försvarlig. Det verkar alltså mycket korrelerat att handlingen anses som försvarlig om en nödsituation föreligger. I förarbeten och doktrin delar man noga upp nöddparagrafen i olika avsnitt: nödsituation, nödgärning och försvarlighetsbedömning. Detsamma har jag försökt att göra i den här uppsatsen. I praktiken tror jag dock inte att domstolarna gör på samma sätt. Istället läggs allt samman till en enda intresseavvägning. Om det föreligger en uppenbar nödsituation läggs inte så mycket krut på försvarlighetsbedömningen, utan ofta anses agerandet då försvarligt.

Faktum är att om domstolen hade separerat de olika bedömningarna hade det varit lönlöst att komma in på försvarlighetsbedömningen i de fall då nödsituation inte föreligger. Men ofta tycks det som att i de fall då domstolarna är osäkra på huruvida en nödsituation föreligger lämnar man helt enkelt den bedömningen utan att komma fram till ett svar och går istället direkt på försvarlighetsbedömningen. Om handlingen ändå anses oförsvarlig undkommer domarna på så sätt den besvärliga bedömningen huruvida nödsituation föreligger eller inte. Ett exempel på detta är RH 1993:163 där domstolen uttalar att det kan ifrågasättas huruvida den tilltalade överhuvudtaget befinner sig i en nödsituation. Denna fråga besvaras sedan inte utan man fortsätter: ”Även om en nödsituation förelegat är det uppenbart att (den tilltalades) handlande inte stått i någon rimlig proportion till farans beskaffenhet eller den hotande skadan och sålunda inte varit försvarligt.”¹⁵⁸ Liknande oklarhet förelåg i NJA 1996 s. 443 där HD gick direkt på försvarlighetsbedömningen utan att fastslå huruvida det handlade om en nödsituation. I doktrin har man tolkat det som att HD gjorde detta medvetet för att korrigera den försvarlighetsbedömning som underinstanserna hade gjort (där de ansåg att några dyrbara tavlors värde vägde tyngre än sanningskravet i förundersökning). Det är dock ett något märkligt resonemang, då det naturligtvis också behöver utredas vad som krävs för att en nödsituation ska anses föreligga.

Det är inte särskilt förvånande att domstolarna blandar ihop försvarlighetsbedömningen och nödsituationen. Saker som kan inverka på huruvida det handlar om en nödsituation eller inte är till exempel om den tilltalade hade andra alternativ eller hur akut nöden var. Båda dessa saker har man också tagit hänsyn till i försvarlighetsbedömningen, de får alltså dubbel relevans. Kanske är det därför som de situationer där en nödsituation föreligger så sällan anses oförsvarliga.

Jag ser dock en risk med att domskälen på detta sätt ofta blir svårtolkade. Eftersom det naturliga steget är att först bedöma huruvida nödsituation föreligger är det lätt att uppfatta det som att domstolen redan har kommit fram till att så är fallet då de övergår till försvarlighetsbedömning. I själva verket är det som bekant inte alltid så, utan det enda man kan utläsa är att domstolen diskuterar frågan huruvida en nödsituation föreligger och sedan lämnar det därhän för att övergå till en försvarlighetsbedömning. Något egentligt problem med att göra en helhetsbedömning av om nöd föreligger finns oftast inte, men de luddiga domskälen gör prejudikaten svåra att följa och bedömningen i framtiden mer osäker. Av betydelse är också att en bedömning av en nödsituation och en försvarlighetsavvägning faktiskt inte är samma sak. En nödsituation föreligger rent objektivt sätt, och den handlandes sinnessillstånd eller avsikt spelar ingen roll för detta. Men sinnessillstånd och avsikt är bland de saker som har avsevärd betydelse vid försvarlighetsbedömningen. I till exempel Norrmalmstorgsdramat tycks hovrätten vid bedömningen av om en nödsituation har förelegat tagit hänsyn till syftet med den tilltalades handlingar. I doktrin har hovrättens domskäl i

¹⁵⁸ RH 1993:163.

detta fall diskuterats en hel del, och man tycks vara överens om att även om det tycks vara själva nödsituationen som domstolen diskuterar här, så hör uttalandena kanske i själva verket till försvarlighetsbedömningen.

I ett fall där det föreligger en tydlig nödsituation diskuterar man sällan försvarligheten särskilt mycket. Detta kan dock bero på att en nödsituations allvarliga karaktär gör den tilltalades agerande mer försvarligt. Sådana resonemang kan skyntas i både Norrmalmstorgsdramats domskäl och i NJA 1981 s. 907 där HD konstaterade att den tilltalade inte var i sådan nöd att hans agerande kunde anses försvarligt.

5.1.2 Faktorer av betydelse vid intresseavvägningen

En intresseavvägning är i själva verket en bedömning av en rad olika variabler, varav de flesta förutom det ekonomiska värdet på den offrade egendomen är omätbara. Vid försvarlighetsbedömningen måste bedömningen alltså, som vid många juridiska avvägningar, göras från fall till fall. Dock underlättar det förstås att ha principer om vilka faktorer som väger tungt. Det är en sammanställning av dessa som jag har försökt göra genom min genomgång av domstolarnas uttalanden i praxis.

En faktor som inverkar är utan tvekan tiden som den som utfört nödhandlingen har till sitt förfogande. I många fall har detta nämnts som en av de avgörande faktorerna för att handlingen inte var oförsvarlig.¹⁵⁹ I NJA 1996 s. 443 var fallet det motsatta. En person hade pratat med polisen och riskerade att utsättas för brott från de personer han lämnade uppgifter om. På grund av att faran inte var tillräckligt nära förestående avfärdade HD att detta skulle handla om en nödsituation. Nödsituationen var heller inte tillräckligt akut då en mamma ville hindra sina minderåriga barn från att dricka alkohol i RH 1996:144. Hur överhängande faran är tycks ofta vara en faktor i bedömningen huruvida en nödsituation föreligger, men något om att faran ska vara akut för att en nödsituation ska anses föreligga nämns egentligen inte 24 kap. 4 § BrB. Jag tror därför att det även inverkar en hel del på intresseavvägningen, bland annat indirekt genom att en akut situation också gör det svårare för en upprörd person att överväga sina handlingar.

Vem eller hur många som drabbas av skadan har också betydelse, vilket man bland annat ser i den skiljaktiga meningen RH 1996:144. Detta gränsar till resonemanget angående hypotetiskt samtycke. Om man kan anta att personen som drabbas hade samtyckt till åtgärden, till exempel som den andre vårdnadshavaren till barnen som mamman ”räddat” i nyss nämnda fall, inverkar detta troligtvis på försvarlighetsbedömningen. Samma resonemang har synts på flera håll i doktrinen. Det känns också logiskt med tanke på den lite märkliga situation som skulle uppstå om en person straffas

¹⁵⁹ Se t ex Svea hovrätt, dom 2009-11-03, mål B 5252-02, eller Hovrätten för nedre Norrland, dom 2004-02-27, mål B 1265-02.

för att ha förstört en egendom vars ägare samtyckte till detta och hade gjort detsamma straffritt (eller kanske till och med blivit arg om den tilltalade inte hade agerat).

En viktig faktor för att en nödhandling inte ska anses vara oförsvarlig är avslutar handlingen i tid. I flera fall har diskussionen varit huruvida en alkoholpåverkad person har kört sin bil för långt. För att handlingen inte ska anses oförsvarlig måste bilen ha stannat när den akuta faran har upphört. Domstolarna verkar i de olika fallen ha olika uppfattning huruvida det är så att själva nödsituationen upphör den sträcka där trafikanten kör överflödigt, eller att nödsituationen fortfarande föreligger men att det inte är försvarligt att fortsätta köra. Beroende på omständigheterna i fallen har domstolarna ibland sett denna senare del av körningen som putativ nöd, någon gång som nödexcess och någon gång har det ansetts vara försvarligt. Hur domstolen väljer att angripa detta är alltså ganska olika, även i likartade fall.

Ibland tycks en putativ nödsituation och nödexcess gränsa till varandra i domstolarnas domar. Ta till exempel RH 1981:46, där en person körde rattfull även efter att han hade hittat hjälp till sin vän som vådaskjutit sig. Domstolen gick på linjen att det förelåg en putativ nödsituation, att den tilltalade hade svårt att uppfatta att nödsituationen inte längre förelåg på grund av sin uppjagade sinnesstämning. Men hade det inte lika gärna kunna vara så att domstolen friade på grund av nödexcess, för att den tilltalade på grund av sin uppjagade sinnesstämning inte kunde besinna sig? Denna bedömning beror på om domstolen ser det som att nödsituationen inte längre föreligger under den sista, omdebatterade sträckan, eller om det istället fortfarande föreligger en nödsituation, men att det inte längre är försvarligt att handla. Här har det verkligen betydelse om domstolen delar upp nödsituationen och försvarlighetsbedömningen var och en för sig. Det har diskuterats om excessbestämmelsen egentligen är nödvändig, då formuleringen ”omständigheterna i övrigt” redan tillåter att man tar in många olika aspekter i nödbestämmelsen. Med tanke på vilket fokus i rättsfallens försvarlighetsbedömning som ligger på den tilltalades uppjagade sinnesstämning och liknande, verkar det också som bedömningen om vilka möjligheter den tilltalade har att besinna sig kommer redan där. Kanske är excessparagrafen mer ett tydliggörande, en extra ventil för försiktiga domare, eller också har försvarlighetsbedömningen utvecklats till någonting som lagstiftaren inte hade tänkt sig.

Den tilltalades sinnestillstånd är alltså mycket viktigt vid försvarlighetsbedömningen. Om personen ifråga är starkt oroad eller uppjagad kan man inte kräva att det mest rationella handlingssättet väljs, vilket domstolen har påpekat i flera fall. I RH 1981:46 hade domstolen stort överseende med att den tilltalade fortsatte att köra på grund av hans uppjagade sinnesstämning. Den tilltalades sinnestillstånd nämns också i flera andra fall. I Norrmalmstorgsdramat tar man till exempel hänsyn till den tilltalades svårighet att på ett objektivt riktigt sätt bedöma situationens karaktär. Ibland formuleras detta ganska oklart. I själva begreppet nödsituation ligger normalt sett att det handlar om en akut och mycket

stressande situation. Hur en person kan hantera den här typen av stress är väldigt olika, och kanske är det detta som domstolen implicit har tagit hänsyn till då man bara ibland nämner den tilltalades sinnestillstånd som en ursäktande omständighet. Andra frågor som väcks är om den tilltalades personlighet eller begåvning ska tas med i bedömningen. Lite mer tydlighet i domskälen om varför den tilltalades sinnesstämning ibland tycks ha mycket stor betydelse och ibland inte alls hade underlättat tolkningen.

I det inte obetydliga antal fall som behandlar nöd och rattfylla har också den tilltalade en viss berusningsgrad. Hur detta inverkar på bedömningen av nödsituationen är olika. I ett fall uttalar hovrätten: ”Även om bilen har rört sig en sträcka som inte har varit obetydlig, måste det ha varit svårt för PV att i sitt berusade tillstånd av göra olika överväganden om hur han skulle kunna avbryta färden på ett säkert sätt”.¹⁶⁰ Här tar alltså domstolen hänsyn till att berusningen sätter ned en persons förmåga att agera rationellt. Annorlunda resonerar man i RH 1982:25 där hovrätten ansåg att den tilltalade med hänsyn till det kraftiga intag av alkohol som han hade gjort innan körningen borde ha insett att körningen medförde en icke obetydlig trafikfara. Ibland tar man alltså hänsyn till en persons tillstånd på grund av alkohol, och ibland kräver man att personen trots detta borde ha förstått att han inte skulle köra.

Hur man reagerar på alkohol verkar kunna ha viss betydelse. I SvJT 1956 rf s. 35 blev den tilltalade undersökt av en läkare som inte fann att han på grund av sin alkoholpåverkan var olämplig att köra ett fordon.

Berusningsgraden nämns dock väldigt sällan i rättsfallen. Något direkt samband så som att mindre berusningsgrad skulle göra själva körandet i nödsituationen mer försvarligt kan jag därmed inte se. Rent teoretiskt borde dock en lägre berusningsgrad ge ökad kontroll över bilen och därmed göra körningen säkrare. I RH 1999:96 ansåg domstolen att det varken handlade om nöd eller putativ nöd då en person körde rattfull till sjukhus på grund av ett manodepressivt tillstånd. En bidragande orsak till detta var att man inte kunde bortse från att det var alkoholkonsumtionen som hade förstärkt sjukdomssymtomen. Märkligt nog tog man alltså här inte hänsyn till den tilltalades sinnestillstånd eftersom han möjligtvis själv hade kunnat framkalla det. Detta går tvärt emot den hänsyn man tog till den berusades tillstånd i fallet ovan, men beror antagligen på att även om man kan bli friad då man själv har framkallat en nödsituation är bedömningen i dessa fall betydligt strängare.

Vid trafikbrotten är de yttre omständigheterna också av betydelse. Vid försvarlighetsbedömning i praxis har hänsyn bland annat tagits till vägens skick, trafik, vägens bredd och landskapet vid sidan av vägen samt väderleken. Dessa omständigheter kan inte påverkas av människan som befinner sig i en nödsituation, men inverkar alltså ändå på försvarlighetsbedömningen. Personen som befinner sig i nödsituationen bör alltså innan den agerar utvärdera trafik, väder m.m. eftersom detta

¹⁶⁰ Hovrätten över västra Sverige, dom 2009-03-18, mål B 4381-08.

uppenbarligen spelar in på bedömningen. Omständigheter som inte kan påverkas och som egentligen mest handlar om ”tur” kan också ha betydelse för försvarlighetsbedömningen. Ett exempel på detta är RH 1994:9 där det betonades i domskälen att ingen som den tilltalade såg som utomstående skadades då han körde genom en folkhop. Enligt min uppfattning är den tilltalades beteende lika klandervärdt ändå eftersom han utan att försöka undvika att köra på personer har kört rakt in i en folksamling. Samma sak är det i vissa fall av rattfylla där domstolen påpekar att körningen gick bra och inte slutade i olycka.¹⁶¹ På ett sätt är det alltså inte promillehalten som egentligen är klandervärd här, utan snarare hur bra den tilltalade kör med alkohol i blodet, eller om denne har tur så att ingen person eller bil kommer i vägen. Detta resonemang återkommer i Norrmalmstorgsdramat, där hovrätten hänvisade till ”det lyckliga slutet på dramat” som en orsak till att den tilltalades agerande var försvarligt.¹⁶²

Av betydelse för försvarlighetsbedömningen är också vilka andra möjligheter som står till buds. Någon inventering och utvärdering av de alternativa handlingsätt som finns gör domstolen sällan i försvarlighetsdiskussionen, men det förekommer. I ett fall om hastighetsöverträdelse vid omkörning ansågs den tilltalades agerande som försvarligt, främst på grund av att det andra alternativet som stod till buds (att inte fullfölja omkörningen) var lika farligt som att fullfölja den.¹⁶³ Av stor betydelse kan också vara att faran har försökt avvärjas på alternativa sätt innan den brottsliga gärningen företogs. Detta var en av anledningarna till att handlingen då en person anklagades för att ha dödat en varg i NJA 2004 s. 786 inte ansågs försvarlig. HD ansåg att den tilltalade till exempel kunde ha skjutit ett varningsskott i luften först. På liknande sätt betonar man i en dom från Svea hovrätt att den tilltalades agerande var försvarligt främst för att han hade stampat i marken och försökt avvärja angreppet från en hund på annat sätt innan han sparkade den.¹⁶⁴

I doktrinen sägs det att en nödhandling inte behöver vara oförsvarlig för att den tilltalade själv har framkallat nödsituationen. Detta är nog sant, och bland annat i RH 1983:16 där en man hade råkat sätta eld på sitt hus ansågs det försvarligt att köra rattfull. Dock tror jag att det inverkar avsevärt på försvarlighetsbedömningen på ett negativt sätt, speciellt när det handlar om trafikbrott. I RH 2008:81 påpekade domstolen till exempel att den tilltalade inte själv hade orsakat nödsituationen. Vad gäller analogier till nödparagrafen vid trafikförseelser är man extra sträng. Detta är inte särskilt underligt då det för det mesta finns en orsak (möjligtvis nödliknande) till att en person inte hann i tid för att lägga på pengar till en parkeringsavgift eller får bensinstopp. Domstolen har uttalat att det utgör ett medvetet risktagande att betala parkeringsavgifter. Dessutom krävs det att man planerar sin bilkörning på så sätt att bensinen inte tar slut eller att man tvingas till farliga omkörningar. Om man inte var sträng vid försvarlighetsbedömningen här

¹⁶¹ Se t ex RH 1999:96 och Hovrätten för västra Sverige, dom 2011-06-20, mål B 1944-11.

¹⁶² SvJT 1975 rf s. 7.

¹⁶³ Svea hovrätt, dom 2009-11-03, mål B 5252-09.

¹⁶⁴ Svea hovrätt, dom 2007-09-27, mål B 245-06.

hade trafikreglerna kunnat undermineras helt, och det verkar i mina ögon därför ganska självklart att domstolen gör dessa bedömningar. I några fall med extraordinära omständigheter, som väderlek, sjukdomsanfall m.m. har det ansetts försvarligt att parkera fel, men dessa fall har haft utförliga motiveringar och varit långt ifrån självklara.¹⁶⁵

De flesta människor som hör ordet nöd utanför juridiska sammanhang tänker omedelbart på ambulanser, sjukhus och läkare. Detta är utan tvekan ett område där nödparagrafen kan bli användbar (även om det mesta finns reglerat i speciallagstiftning) och eftersom det är ett ganska speciellt område blir också intresseavvägningen lite annorlunda. Saker som kan ställas mot varandra är åtgärdens angelägenhetsgrad mot ingreppets omfattning, risken för komplikationer och kränkningen av patientens självbestämmanderätt. Naturligtvis ska ingreppet också vara akut så att det inte kan skjutas upp med hänvisning till patientens hälsa. Eftersom en läkare är i sin yrkesroll och utsätts för nödliknande situationer varje dag bör utrymmet vara mindre här för att ta hänsyn till saker som upprört sinnestillstånd. Kanske finns det också för läkare än mindre utrymme till nöd när de själva har framkallat faran. Att läkarna friades i NJA 1990 s. 442 trots att de på ett sätt själva hade framkallat nödsituationen genom att åsidosätta informationsplikten har kritiserats i doktrinen. Dock ska man beakta att det är möjligt att frias i nödsituationer trots att man själv har framkallat faran, så något unikt för denna situation var beslutet inte.

Samtycke eller hypotetiskt samtycke är väsentliga komponenter vid nödsituationer inom sjukvården. Trots detta finns det situationer där samtycke uppenbart inte föreligger, till exempel då man tvångsmatar en hungerstrejkande. Kanske räknar man här med ett senare samtycke, liksom då man räddar personer som har gjort självmordsförsök. I själva ögonblicket då en person försöker ta livet av sig föreligger uppenbarligen oftast inte samtycke till att bli räddad, men trots allt är merparten av de räddade personerna efteråt tacksamma. Det är därför inte alltid oförsvarligt att rädda någon som motsätter sig det. Hur försvarligt det är att rädda någon beror även på om den som motsätter sig räddandet är vid medvetande, och enligt Jareborg också om de är beslutskompetenta. Om personerna sitter i fängelse menar han att ingrepp är försvarliga även om de motsätter sig dessa. Dock tror jag tror att man även här bör vara försiktig och se till normala bedömningsgrunder. En intresseavvägning om det verkligen är försvarligt att tillföra patienten nytt blod om denne motsätter sig detta på religiösa grunder bör till exempel göras för att ingreppet ska anses etiskt försvarbart.

En avvägning mellan konkreta och mer abstrakta intressen kan vara besvärlig. Ofta är det intresse som står mot till exempel rattfylla relativt konkret, som SvJT 1972 rf s. 18 där en person flyttade sin bil en kort sträcka för att undvika en nära hotande trafikolycka. När risken för trafikolycka är så påtaglig blir det säkerligen lätt så att domstolen anser det väga tyngre än det mycket mer abstrakta, och kanske också alkoholpolitiskt motiverade,

¹⁶⁵ Se t ex RH 1988:112 och SvJT 1972 rf s. 62.

trafiksäkerhetsreglerna. De båda intressena som står emot varandra har här på sätt och vis samma motiv: att undvika en trafikolycka. Sannolikheten för att en skada ska inträffa bör också tas med i beräkningen.

Intresseavvägningen blir särskilt svår då det är två exceptionellt höga värden som ska ställas emot varandra, som var fallet i NJA 1996 s. 443. De stulna Carl Larsson-målningarna hade inte bara ett högt ekonomiskt värde, de var också helt oersättliga som en del av Sveriges kulturarv. Värdet var alltså högt ur flera aspekter och man kunde inte bortse från att tavlorna hotades av förstörelse. Samtidigt är naturligtvis sanningskravet för förundersökningar gjorda av polis mycket högt, och viktigt, trots att det inte kan värderas i pengar. Att upprätthålla förtroendet för samhällets funktioner är naturligtvis av stor betydelse. En avvägning mellan dessa två värden är naturligtvis inte enkel, och att HD valde att se polisernas agerande som oförsvarligt visar verkligen vilken tyngd sanningskravet i förundersökningar har. Kanske var det också ett ställningstagande för att göra en markering för framtida fall.

5.1.3 Ändrad försvarlighetsbedömning?

Kravet på att en egendom ska vara ”värdefull” för att få räddas ur en nödsituation slopades i lagtexten 1994, främst för att även situationer där djur eller annan egendom med affektionsvärde skulle kunna komma ifråga. På så sätt förskjuts i någon mån knäckfrågan till försvarlighetsbedömningen snarare än vad som utgör en nödsituation. Dock krävs fortfarande i de flesta fall en diskrepans mellan det offrade och det räddade, och för att en nödhandling inte ska vara oförsvarlig ska den vara påkallad av ett intresse av betydligt större vikt än det som offras genom handlingen. Möjligen kan jag tänka mig att utgången i exempelvis NJA 1988 s. 495 hade blivit annorlunda idag, då domstolen vid intresseavvägningen tog stor hänsyn till att den skjutna jakthundens värde var mångdubbelt högre än dvärggetternas.

Något som är intressant är att bedömningen av olika intressen kan förändras mycket över tiden. Detta faktum diskuteras inte närmare i förarbetena, men nämns i NJA 2004 s. 786. Där ansågs det inte försvarligt att skjuta en varg som närmade sig den tilltalades kor. Domstolen uttalade att då vargen på senare tid hade blivit alltmer hotad och synen på den hade förändrats lutade intresseavvägningen mer mot försvarlig. Det känns troligt att det är just i sådana här fall som bedömningen av de olika intressena kan förändras mest. Det går alltså trender i vad som är extra skyddsvärt. Saker som handlar om skyddsvärd miljö och hotade djur är sådana parametrar som kan ändras. Samtidigt tas det i sådana här fall ofta beslut av myndigheter huruvida ett område ska skyddas eller avverkas. Detta blir lite motsägelsefullt, då själva myndighetsregleringen i somliga fall kan göra så att det överhuvudtaget inte handlar om en nödsituation längre. I t ex NJA 2000 s. 302 ansågs beslutet om naturområdet redan vara taget av en myndighet, och då spelar det ingen roll att miljön enligt tidens bedömning är mycket skyddsvärd och att agerandet kanske egentligen hade varit försvarligt. Även sällskapsdjur har i våra dagar fått en roll som alltmer liknar människans, och kanske är det

därför inte särskilt underligt att kravet på värdefull egendom slopas. Att en blandrashund utan egentligt ekonomiskt värde är mer skyddsvärd än t.ex. den bilruta man måste krossa för att hunden inte ska dö i koldioxidförgiftning är det idag få som skulle säga emot. Detta märks inte minst på de stora summor i veterinärkostnader som en ägare idag är beredd att lägga på sitt husdjur.

1994 formulerades paragrafen om så att handlingen istället för försvarlig inte skulle vara oförsvarlig. Denna formulering går ett steg närmare nödvärnsparagrafens uppenbart oförsvarlig, och som man också mycket riktigt påpekar i förarbetena gör det att en presumtion för att fria på grund av nöd nu föreligger. Trots att betydelsen av det nya uttrycket är något annorlunda än det gamla var avsikten egentligen inte att göra det lättare att fria på grund av nöd, även om man öppnade för att det skulle kunna bli så. Det är nu snart två decennier sedan lagändringen trädde i kraft. Har domstolarna sedan dess blivit mer generösa med att använda nöd som ansvarsfrihetsgrund? Frågan är inte helt enkel att svara på. Antalet fall i Högsta domstolen har både före och efter lagändringen varit väldigt få. I samtliga av de fall från Högsta domstolen som kommit efter lagändringen har handlingen antingen inte ansetts vara en nödhandling eller bedömts som oförsvarlig. Att lagändringen skulle ha haft någon omedelbar påverkan på intresseavvägningen verkar därför inte troligt. Men som sagt ska det beaktas att antalet fall är väldigt få. Vad gäller de publicerade hovrättsfallen är det få av dem som överhuvudtaget har ansetts utgöra nödsituationer, det handlar bara om enstaka fall efter 1994. I somliga av dessa har handlandet visserligen ansetts vara försvarligt. Tar man även med de opublicerade rättsfallen från hovrätten blir urvalet fall från de senaste åren betydligt större, och här tycks det som att hovrätterna har varit ganska generösa med försvarlighetsbedömningen. I nästan samtliga fall där nödsituation har ansetts föreligga har den tilltalade blivit friad eftersom handlingen inte anses oförsvarlig. Det är dock svårt att jämföra fall före och efter lagändringen om de inte är någorlunda lika varandra, och eftersom de är så få är de sällan det. Till och med i två fall som båda handlar om hundslagsmål där den ene hundens ägare har skadat den andra hunden finns det för många specifika förutsättningar för att man ska kunna jämföra.¹⁶⁶ Att handlandet ansågs oförsvarligt i det första fallet men inte i det andra kan leda till slutsatsen att det är lagändringen som har förskjutit försvarlighetsbedömningen. I själva verket handlar försvarlighetsbedömningen dock om så många faktorer att det är extremt svårt att dra sådana slutsatser från några enstaka fall. Saker som att den tilltalade i 2007 års fall hade stampat i marken och försökt att avvärja faran först, eller att den tilltalade i 1993 års fall hade använt brutalare metoder för att skada hunden inverkar antagligen mer på intresseavvägningen än att försvarlighetsrekvisitet har ändrats från ”försvarligt” till ”inte oförsvarligt”.

Några generella slutsatser av detta är alltså mycket svåra att dra, både på grund av det begränsade antalet fall och på grund av fallens mycket olika

¹⁶⁶ RH 1993:163 och Svea hovrätt, dom 2007-09-27, mål B 245-06.

karaktär. Dessutom ska man hålla i minnet att åklagaren säkert är en mäktigare domare än domstolarna själva i många nödfall: flera forskare har påpekat att åklagare ofta avstår från åtal vid nödsituationer, även i fall där det inte är solklart att den tilltalade skulle ha friats på grund av nöd. Detta bidrar till att skapa en ond cirkel. Åklagarna är osäkra på tillämpningen och väljer hellre att fria än att åtala, anledningen till att rättstillämpningen är osäker är att det finns så lite praxis, anledningen till att det finns lite praxis är att åklagarna underlåter att åtala osv.

5.2 Avslutande reflektion

I början av denna uppsats ställde jag frågan hur domstolarna gör avvägningen vid försvarlighetsbedömningen i 24 kap. 4 § BrB. Det är klart att vissa faktorer har stor betydelse vid intresseavvägningen. Saker som hur akut nödsituationen är, vilka andra alternativ som står till buds och hur yttre omständigheter som trafik och väder ser ut är utan tvekan betydelsefulla. Även faktorer som är mer knutna till personen är viktiga, som vilken sinnesstämning den tilltalade befinner sig i, om den tilltalade har försökt att avvärja faran på annat sätt, om hypotetiskt samtycke föreligger och om den tilltalade har upphört med den brottsliga handlingen i tid. Dessutom blir det väsentligt hur avvägningen görs, till exempel om de intressen som står på spel anses extra skyddsvärda. Handlar det om rent materiella värden är ju bedömningen naturligtvis enklare, men för att handlingen inte ska anses oförsvarlig krävs en stor diskrepans i värdet mellan det räddade och offrade.

Sammanfattningsvis är frågeställningen mer invecklad än den från början ger sken av, med många variabler att ta hänsyn till och en komplicerad bedömning av moraliska och materiella värden. Jag hoppas att denna uppsats har gjort de faktorer som spelar in något mer definierade, samt att antalet fall i domstolarna blir större och domskälen på området mer klart formulerade i framtiden.

Käll- och litteraturförteckning

Böcker

Agge, Ivar, *Straffrättens allmänna del. Föreläsningar. Tredje häftet*, Norstedt & Söners Förlag, Stockholm, 1969.

Asp, Petter, *Straffansvar vid brottsprovokation*, Norstedts Juridik AB, Stockholm, 2001 (ref: "Asp, 2001").

Asp, Petter, Ulväng, Magnus & Jareborg, Nils, *Kriminalrättens grunder*, Iustus förlag, Uppsala, 2010.

Axberger, Hans-Gunnar, Nödens lag, I: *Rättsfall att minnas: till Jan Hellner den 28 oktober 1997*, Juristförlaget, Stockholm, 1997, s. 419-433.

Blomkvist, Curt, *Rätten till självförsvar. Om tillåtet och otillåtet våld i nödsituationer*, Bokförlaget Forum, Stockholm, 1972.

Brinck, Bertil, Ohlson, Birger och Thornell, Greger, *Straffansvar*, Brincks Bokförlag, Umeå, 1993.

Dahlström, Mats, Strand-Westerlund Anette och Westerlund, Gösta, *Brott och påföljder*, 4:e upplagan, Bruuns bokförlag, 2011.

Forsman, Jaakko, *Anteckningar enligt professor Jaakko Forsmans föreläsningar öfver straffrättens allmänna läror, med särskild hänsyn till strafflagen af den 19 december 1889*, 2:a upplagan, Juridiska studentfakulteten, Helsingfors, 1900.

Hoflund, Olle, En märklig historia, I: *Svensk rätt i omvandling. Studier tillägnade Hilding Eek, Seve Ljungman och Folke Schmidt*, Norstedt & Söners förlag, Stockholm, 1976, s. 187-199.

Holmqvist, Lena m.fl. *Brottsbalken En kommentar 24:4. Del II (13-24 kap.) Brotten mot allmänheten och staten m.m.*, Studentutgåva 6, Norstedts Juridik AB, Stockholm, 2009.

Håstad, Torgny, *Tjänster utan uppdrag: ersättning och behörighet vid s.k. negotiorum gestio*, Norstedt & Söners Förlag, Stockholm, 1973.

Jareborg, Nils, *Brotten I*, 2:a upplagan, Studentlitteratur, Lund, 1984 (ref: "Jareborg, 1984").

Jareborg, Nils, *Brottsbalken kap. 23-24 med mera*, Iustus förlag, Uppsala, 1985 (ref: "Jareborg, 1985").

Jareborg, Nils, *Straffrättens ansvarslära*, Iustus förlag, Uppsala, 1994 (ref: "Jareborg, 1994").

Jareborg, Nils, *Allmän kriminalrätt*, Iustus förlag, Uppsala, 2005 (ref: "Jareborg, 2005").

Jareborg, Nils & Zila, Josef, *Straffrättens påföljdslära*, 3:e upplagan, Norstedts Juridik, Stockholm, 2010.

Jermsten, Henrik, *Konstitutionell nödrätt*, Juristförlaget, Stockholm, 1992.

Leijonhufvud, Madeleine & Wennberg, Suzanne, *Straffansvar*, sjunde upplagan, Norstedts Juridik, Stockholm, 2005.

Sjöholm, Erik, *När och hur får polisen ingripa?*, andra upplagan, Statens nämnd för utgivande av förvaltningsrättsliga publikationer, Stockholm, 1978 (ref: "Sjöholm, 1978")

Strahl, Ivar, *Allmän straffrätt i vad angår brotten*, Norstedts & Söners förlag, Stockholm, 1976.

Periodiskt tryck

Asp, Petter, *Om brottsprovokation och dess betydelse för den provocerades ansvar*, SvJT 2008, s. 779-794.

Borgeke, Martin, *Egenmäktigt förfarande och nöd*, JT 2000/01, nr 2, s. 409-416.

Jareborg, Nils, *Putativ nöd*, nordisk tidskrift for Kriminalvidenskab 1969, s. 303-326.

Rynning, Elisabeth, *Patientens samtycke – rättsligt relevant eller bara medicinskt-etiskt?*, JT 1990/91, nr 4, s. 630-644.

Sahlin, Jan, *Om nödrätt i hälso- och sjukvården*. SvJT 1990, s. 597-622.

Sjöholm, Erik, *Den statliga nödrätten och dess problematik*. SvJT 1974, s. 579-591.

Thornstedt, Hans, *Trädkramare hindrar vägbygge under åberopande av nödregler*, JT 1989/90, nr 1, s. 123-125.

Träskman, Per Ole, *Normalfall eller dödande med förmildrande särdrag – gränsen mellan mord och dråp*, JT 1995/96, nr 2, s. 434-443.

Offentligt tryck

JO1 2005/06 Justitieombudsmännens ämbetsberättelse

NJA II 1962 s. 354 ff. Brottsbalk

Prop. 1962:10 med förslag till brottsbalk

Prop. 1975/76:106 med förslag till lag om felparkeringsavgift m.m.

Prop. 1983/84:111 med förslag till polislag m.m.

Prop. 1993/94:130 Ändringar i brottsbalken m.m.

SOU 1948:40 Strafflagsberedningens promemoria

SOU 1953:14 Förslag till brottsbalk.

SOU 1982:63 Polislag

SOU 1988:7 Frihet från ansvar – om legalitetsprincipen och om allmänna grunder för ansvarsfrihet

Lagar och direktiv

Brottsbalk (1962:700)

Lag (1976:206) om felparkeringsavgift

Rådets direktiv 92/43/EEG av den 21 maj 1992 om bevarande av livsmiljöer samt vilda djur och växter.

Trafikförordningen (1998:1276)

Rättsfallsförteckning

NJA

NJA 1933 s. 96
NJÄ 1937 s. 94
NJÄ 1975 s. 570 I-III
NJÄ 1976 s. 183
NJÄ 1979 s. 335
NJÄ 1981 s. 907
NJÄ 1982 s. 621
NJÄ 1985 s. 893
NJÄ 1988 s. 495
NJÄ 1989 s. 308
NJÄ 1990 s. 442
NJÄ 1993 s. 128
NJÄ 1996 s. 443
NJÄ 2000 s. 302
NJÄ 2004 s. 786

RH

RH 1981:46
RH 1982:25
RH 1983:16
RH 1983:75
RH 1986:157
RH 1988:112
RH 1993:163
RH 1994:9
RH 1996:144
RH 1999:9
RH 1999:96
RH 2005:73
RH 2008:81
RH 2010:69

SvJT rf

SvJT 1972 rf s. 18
SvJT 1972 rf s. 62
SvJT 1975 rf s. 7

Opublicerade rättsfall från hovrätterna

Svea hovrätt, dom 2003-09-18, mål B 9703-02

Hovrätten över Skåne och Blekinge, dom 2004-02-13, mål B 25-04

Hovrätten för nedre Norrland, dom 2004-02-27, mål B 1265-02

Hovrätten för övre Norrland, dom 2004-09-30, mål B 427-03

Hovrätten över Skåne och Blekinge, dom 2005-09-15, mål B 1999-05

Svea hovrätt, dom 2007-09-27, mål B 245-06

Hovrätten för nedre Norrland, dom 2008-02-26, mål B 1293-07

Hovrätten för västra Sverige, dom 2009-03-18, mål B 4381-08

Svea hovrätt, dom 2009-11-03, mål B 5252-09

Hovrätten över Skåne och Blekinge, dom 2010-06-22, mål B 257-10

Göta hovrätt, dom 2011-01-10, mål B 1703-10

Göta hovrätt, dom 2011-04-18, mål B 148-11

Hovrätten för västra Sverige, dom 2011-06-20, mål B 1944-11

Utländska domar

Her Majesty the Queen v. Dudley and Stephens (1884) QBD 273 DC